

David Sjögren
FD i historia
Umeå universitet
Rapport till Länsstyrelsen i Västerbotten 25 april 2012

Kyrkstaden Fatmomakke i historisk belysning: platsens betydelse och dess andliga, politiska och kulturella verksamhetsformer från 1700-talets slut till idag.

1. Inledning	3
1.1. Material.....	4
1.2. En preliminär periodindelning.....	4
2. Kort historik angående kyrklig och administrativ indelning.....	6
2.1. Namnet Fatmomakke	7
2.2. Varför just i Fatmomakke?.....	8
3. De första kyrkliga sammankomsterna	12
3.1. Verksamheten 1780–1830: bönedagar, förrättningar och förhör	14
4. En diversifierad mötesplats.....	15
4.1. Fatmomakke – en plats för inträde i samhället.....	15
4.2. Fatmomakke i det lokala självstyret	17
4.3. Länsman i Fatmomakke	20
4.4. Handel och vandel – det sociala livet och helgfarande i större skala.....	21
4.5. I väckelsens spår	25
5. Självverksamhet, föreningsliv och nya besökare.....	30
5.1. Fatmomakke sameförening	30
5.2. Tidiga tankar om platsens bevarande	34
6. Sammanfattning.....	37
7. Käll- och litteraturförteckning.....	38
7.1. Otryckta källor	38
7.2. Tryckta källor.....	40
7.3. Periodika.....	40
7.4. Förteckning över planer och kartor	40
7.5. Dokument förande förvaltning av Fatmomakke kyrkstad.....	40
7.6. Litteratur om Fatmomakke	41
7.7. Referenslitteratur.....	42

1. Inledning

Fatmomakke i Vilhelmina kommun är en av landets 16 bevarade kyrkstäder. Platsen med kyrkan som samlingspunkt har under århundraden samlat samer, nybyggare och annan lokalbefolkning långt bort från dagens allfartsvägar. Där har man gått i mässa, döpt sina barn, gift sig, samlats för möten och sammanträden, blivit undervisad, idkat handel, hållit föredrag och umgåtts. I Fatmomakke har både samer från olika samebyar och nybyggare samlats vid olika typer av sammankomster. Området är unikt eftersom det på flera sätt bär vittnesbörd över ett kolonisationsförlopp i miniatyr: Först anländer prästen med bok och sakrament, strax efter honom länsman med lag och beskattningskrav, därefter forskaren med anteckningsblock och kamera, sedan turisten med nyfikenhet och upplevelsetörst. Fatmomakke som samlingsplats var inte bara av vikt för dessa besökare "utifrån", även samer och nybyggare i dess närområde nyttjade platsen för sina syften. En relativt tidig politisk kultur förekom här och som senare fick fastare former i och med den tidiga samiska etnopolitiska mobiliseringen. Bland samer har Fatmomakke ett betydelsefullt symboliskt värde.

Kyrkstaden har också rönt ett visst forskningsintresse. Här skall något kort sägas om några centrala forskningsinsatser. Dessa kan sammantaget sägas vara av tre slag. Det första rör arkeologiska lämningar före tidigmodern tid (se Berit Anderssons bilaga). Av dessa forskningsrön har man kunnat visa att området var bebott redan under järnåldern.¹ Det andra har rört kapellet, sedermera kyrkans, tillkomst och kyrkstadens tillblivelse och utbyggnad. När det gäller kyrkobyggnadens tillblivelse finns en sammanfattning i *Härnösands stifts herdaminne: del IV* (s. 295–296) och i *Kyrkobyggnader 1760–1980: del 3 övre Norrland* (s. 151–152) samt, kanske framför allt, *Fatmomakke: kort historik utarbetad av Nils Eriksson*. Fornminnesinventeringar har också visat gamla kåtatomter och härdar som indikerar att kyrkoplatsen delvis hade ett annan geografisk utbredning än dagens kyrkstad. Det tredje rör skildringar över livet i Fatmomakke med omnejd. Bland de främsta forskningsansatser bör den tidiga folkminnesforskningen, som leddes av folkminnesforskare vid Nordiska museet, nämnas. Sagesmän, både bland samer och nybyggare, tillfrågades för att såväl inventera förkristna seder i området, som att utforska kyrkoseden och kulturlivet i Fatmomakke (som en del av Lappmarken). Liknande utgångspunkter hade O. P. Pettersson i *Gamla byar i Vilhelmina: del I–IV*. Pettersson ger i ett kapitel en fyllig beskrivning av kyrkstadens betydelse. Det gör på sitt sätt också Fatmomakke sameförening som vid sitt 75-års jubileum samlade ett antal uppsatser i en skrift om Fatmomakke. Det som högtidlighålls var startskottet för samernas etnopolitiska mobilisering, vilket till stor del är förknippat med Fatmomakke i och med den lokala sameföreningens tillblivelse.

Vid sidan av ovan nämnda alster finns många bidrag till belysning av Fatmomakkes immateriella kultur spridda i olika publikationer. Av detta skäl syftar denna uppsats till att:

¹ Westerdahl (2008) s. 20; Klang, Sanell & Stångberg (1999).

- sammanställa litteratur som på olika sätt bidrar till att belysa Fatmomakke kyrkstad;
- inventera och sammanställa de skriftliga källor (vid sidan av litteratur) som kan ge veta om hur kyrkstaden har använts och av vilka grupper;
- samt ge en samlad beskrivning av Fatmomakkes immateriella kultur genom att belysa variationsbredden av olika andliga och kulturella verksamhetsformer och hur dessa har förändrats från slutet av 1700-talet fram till idag.

1.1. Material

Övre Norrlands kyrkstäder har spelat en framträdande roll i församlingslivet såsom samlingspunkter till vilka kyrkliga, merkantila, judiciella och fiskala samt föreningsbaserade verksamheter har knutits. Man kan därför vänta sig att kyrkstaden som sådan har lämnat efter sig ett rikhaltigt och välordnat källmaterial. Det är inte riktigt fallet. Kyrkstaden har aldrig fungerat som en administrativ enhet, inte heller har det i äldre tider funnits en myndighet som har övervakat eller reglerat bebyggelsen. Det efterlämnade källmaterialet är därför utspritt över olika arkivbildare som i sig förtäljer något om de olika verksamheter som varit knutna till kyrkstaden. I detta arbete har det varit angeläget att sammanställa en beskrivning över Fatmomakke kyrkstad på ett så mångskiftande sätt som möjligt. Därför har ett brett angreppssätt tillämpats för att finna spår av verksamhetsformer som kan knytas till platsen. Denna rapport bygger på material från ett 20-tal olika arkiv, vid sidan av tryckta källor, tidningsmaterial och reseskildringar. I anslutning till källförteckning i kapitel 6 finns en något utförligare redogörelse över de olika källor som har använts. Där nämns även några källserier som inte har kunnat beaktas med större systematik, men som för framtida forskning kan vara användbara.

1.2. En preliminär periodindelning

Denna rapportens huvudsakliga målsättning är att visa hur den immateriella kulturen i Fatmomakke diversifierats och förändrats under 225 år. Detta har skett genom att den andliga och kulturella verksamheten har fått en större variationsbredd och att kyrkplatsen under olika perioder har fyllt olika syften och har haft olika funktioner. I och med en sådan utgångspunkt infinner sig frågan om inte olika grupper har använt platsen på olika sätt. En successivt ökad immateriell verksamhetsvariation under 1800-talet – som bland annat avser skola, länsmansbesök, provinsialläkarbesök, merkantila funktioner, möten i Frälsningsarméns regi och stora bröllopfester, för att föregripa några verksamhetsformer som kommer att belysas i rapporten – vittnar å ena sidan om en ökad betydelse av platsen för besökande samer och nybyggare och en mer diversifierad användning av den. I slutet av 1800-talet gick man inte bara dit för att umgås och gå i mässa, vilket var fallet ett sekel tidigare. Men å andra sidan betyder det att andra, nya samhällsgrupper och samhällsfunktioner blev närvarande, varigenom Fatmomakke snarast blev en förbindelsepunkt

mellan vissa grupp- och samhällsintressen och de som bodde eller uppehöll sig i området. Det är exempelvis inte svårt att tänka sig att prästen och kyrkan å ena sidan och samerna och nybyggarna å andra sidan använde sig av platsen för olika syften under 1800-talet. Detta konstaterande föranleder i sin tur ett ställningstagande till vad platsen kan fylla för funktion i samtiden och i framtiden, vilket jag skall återkomma till i uppsatsens sammanfattning.

Grovt sett tycks fyra urskiljbara epoker finnas i avseende på platsens nyttjande samt andliga och kulturella funktion.

- 1) *Den uteslutande kyrkliga användningen (1781– 1830)*: Under denna period var kyrkan och de kyrkliga angelägenheterna huvudanledningen till **samernas** sammankomster i Fatmomakke.
- 2) *En diversifierad mötesplats för både samer och nybyggare (1830–1904)*: Platsen används för nya kulturella, sociala, fiskala och politiska samhällsfunktioner, såsom undervisningsväsendet, länsman, läkaren, missionssällskap, handelsmän och sockenstämma.
- 3) *En plats för samisk identitet och etnopolitisk mobilisering (1904–1950)*: Ökad samisk föreningsaktivitet och studiecirkel.
- 4) *En kulturminnesvårdande och upplevelsebaserad användning (1950–2000)*:

Periodiseringen skall i huvudsak förstås så att nya funktioner tillkommer – inte att gamla nyttjandeformer försvann. Under den tredje perioden fanns alltså flera funktioner från den första och andra perioden kvar. Det skall tilläggas att platsen troligen har tjänat som en social mötesplats under alla tider.

Mig veterligen har inget försök till periodisering av nyttjandeformer gjorts i den tidigare forskningen. Det kan i och för sig bero på att de kustnära kyrkstäderna har dominerat forskningsintresset. Dessa kyrkstäder, såsom Gammelstaden i Piteå och Luleå, fick tidigt, under 1600-talet, sina givna funktioner. I Ragnar Berglings avhandling behandlas kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner i kyrkstaden i övre Norrland under 1600- och 1700-talen. Det är hos Bergling i huvudsak en fråga om en behandling av de mer kända kyrkstäderna. Bergling argumenterar för det nära samband som fanns mellan kyrkstadens anläggande och dess funktion som marknadsplats. Alla kyrkstäder i Norrland har samtidigt fungerat som både kyrkstad och marknadsplats.² Men man måste då komma ihåg att Bergling skiljer mellan kyrkstad och "lappstad", vilket i sin tur vilar på en äldre definition. Skillnaden innebär en social skiktning mellan inlandskyrkstäderna i "lappstad" för samerna, kyrkstad (med boningshus) för nybyggarna och senare en borgarstad för köpmännen. För Västerbottens läns vidkommande räknades Fatmomakke, Tärna och Malå till "lappstäder". Flera andra orter i Västerbotten förlorade under 1800-talet sin karaktär som "lappstad".³ Fatmomakke borde, enligt denna terminologi, ha fungerat både som "lappstad" och som kyrkstad sett ur ett längre

² Bergling (1964), s. 251. Detta gäller dock inte för några kustnära socknar där en köping fanns.

³ Bergling (1964), s. 47.

tidsperspektiv, eftersom nybyggare nyttjade kyrkoplatsen från och med 1830. Detta betyder också att Fatmomakke under den första perioden saknade flera funktioner som förknippats med andra kyrkstäder. De merkantila och judiciella funktionerna fanns med stor sannolikhet inte 1780–1830-talet.⁴ Det förändrande nyttjandesättet av platsen i och med 1830-talet bör sökas i nybyggarnas ankomst till trakten. För ett sådant antagande ges också stöd hos Bergling som poängterar att kyrkstadens merkantila funktion bör sättas samman med en fastboende befolkning, eftersom den var i behov av att nyttja platsen för kyrkliga ändamål i långt större utsträckning än vad samerna hade gjort. Samerna kunde ju på grund av sina flyttningar nyttja flera olika kyrkoplatsers under året. Detsamma gäller den judiciella funktionen, vars embryo man kan spåra till den tidiga nybyggarepoken i området. Detta gäller också kyrkstadens funktion som plats för uppbörd. Samerna kunde lämna uppbörd på andra platser närmare kusten under vinterhalvåret.⁵

Något ytterligare bör sägas om Fatmomakkes funktion som marknadsplats. Längre fram i rapporten kommer detta behandlas mer ingående men man kan redan här konstatera att den aldrig haft en särskilt stor betydelse. Såväl frånvaron av merkantil funktion under den första perioden som en viss sådan funktion under den andra, bör sättas samman med att kyrkstaden användes under sommar- och höstmånaderna. I Lappmarken hölls i regel marknader under vinterhalvåret, från slutet av december till slutet av februari.⁶ Detta innebar att samerna var långt från Fatmomakke under den viktigaste marknadsterminen. I mer kustnära kyrkstäder uppbådades dock både sommar- och höstmarknader, varvid bönderna kunde saluföra sina säsongsbundna produkter. Det är därför också naturligt att Fatmomakkes merkantila funktion begränsas till perioden efter nybyggarnas ankomst, eftersom kyrkstaden under 1800-talet i första hand användes vid hösthelgen i början av september. Denna period var i första hand en marknadssäsong för bönder.

Fatmomakke kyrkstad har aldrig fungerat som tingsplats. Däremot har den fiskala funktionen under den andra tidsperioden inte varit betydelslös. Här förkunnades utslag vid juridiska tvister till samer och allmogen. Det var heller inte ovanligt att förhör hölls här med allmogen inför domstolsförhandlingar.⁷

2. Kort historik angående kyrklig och administrativ indelning

Samerna i dåvarande Ångermanlands fjälltrakter tillhörde sedan början av 1600-talet Umeå lappkyrka i Lycksele. Stormaktidens regionala förvaltningsexpansion, vid sidan av enskildas klagomål

⁴ Detta har i alla fall inte lämnat spår efter sig i källmaterialet.

⁵ I Kulturbbyggelseutredningens delbetänkande *De Norrländska kyrkstäderna*, s. 38–39 poängteras inte någon skillnad mellan samiska kyrkstäder (som man väljer att kalla dem) och kustlandets. Istället menar man att de samiska kyrkstäderna – generellt – har ”fullgjort i allt väsentligt samma funktioner som övriga kyrkstäder” (s.39). Orsaken till tillkomsten var en frukt av missionssträvanden och att organisera handel och skatteuppbörd.

⁶ Bergling (1964), s. 298, 247.

⁷ Åsele tingslags häradsrättsarkiv 1736–1947, A I a, vol. 6–12, HLA. Ting hölls vanligtvis en gång om året i Åsele.

över besvärlig resväg till kyrkobesök och skatteuppbörd, ledde efter Kungl. brev 1648 till att lappmarksförsamlingen Anundsjö avskiljdes och en kyrka upprättades Åsele.⁸ I slutet av 1700-talet anlades i Åsele pastorat några kapell i fjällbygden. Ett av dem förlades till Volgsjö (från 1804 Vilhelmina) 1783, där ett kapellag bildades samma år och där en präst anställdes.⁹ År 1799 upphöjdes Volgsjö till annex i moderförsamlingen Åsele och blev eget pastorat 1812.¹⁰ Ungefär vid samma tid som kapellet i Volgsjö byggdes uppfördes ett kapell i Fatmomakke. Det kom att tillhöra Volgsjö och sedermera Vilhelmina pastorat och socken.

2.1. Namnet Fatmomakke

Det har framförts flera förslag till hur namnet Fatmomakke har uppkommit och vad det betyder. Det rör sig i första hand om namnskicketets ursprung i den folkliga traditionen men säger, kanske på grund av därav, en hel del om vad Fatmomakke förknippas med. I Johan Wilhelm Zetterstedts *Resa genom Umeå Lappmarker i Vesterbottens län, förrättad 1832* omnämns tre förklaringar till Fatmomakkes ursprung: 1) en grepe och ett föremål (efter att två vikar i området liknade en grepe); 2) famn eller omfamning (eftersom "lapparna" ofta möttes på denna plats); 3) från ordet Fadno (som platsen [Fadno-måkke] enligt denna förklaring hette ursprungligen) som betyder stjälken på örten Angelika. Följaktligen skulle Fatmomakke betyda viken där Angelikastänglar växer.¹¹ Den senare förklaringen har också framlagts av Torkel Tomasson.¹²

En lite annorlunda förklaring har framförts av O. P. Pettersson. Han menar att Fatmomakke är en sammansättning av två samiska ord: fattmet, som betyder omfamna och makk eller makkie, som betyder "det som avstänger en farled". Förledet fattmet härleder Pettersson till ett särskilt sätt att hälsa på som användes av samerna. Slutsatsen är att platsen är uppkallad efter en särskild plats där samer från skilda trakter fick tillfälle att träffas och hälsa på varandra.¹³

Ortsnamnsforskaren Olavi Korhonen har utifrån ett språkligt och kulturellt perspektiv beskrivit delar av det samiska ortnamnsskicket inom Vilhelmina kommun. Korhonen menar att de båda

⁸ Törnell (1803) s. 47

⁹ Se vidare Beskow (1952) s. 60–74; Garpe (1982) passim.

¹⁰ Bygdén (1926), s. 295–296, 327.

¹¹ Zetterstedt, (1833), s. 145–146.

¹² Thomasson, (1980) s. 39. Örten Angelika var för övrigt en viktig medicinalväxt i den samiska folkmedicinen och det samiska kosthålllet. Den är också känd som läkeväxt sedan medeltiden och odlades i klosterträdgårdar runt om i Europa. Allmän ansågs angelikaroten framför allt vara bra mot magåkommor, men även som botemedel mot pest och så sent som 1918–1919 användes den mot spanska sjukan. Bland samer användes den också mot magåkommor och mot värk. Den kunde torkas, kokas eller förtäras rå. I det samiska kosthålllet torde angelikaroten varit en viktig ingrediens och motverkat skörbjugg, eftersom Angelika innehåller höga C-vitaminhalter. Fjällström (1986), s. 353–354; Fjellström (1964) s. 99–115.

¹³ Pettersson, (1982) s. 209. Den förklaringen ger också Peter Kärr i "Del 2: Fatmomakke Samisk kultplats och nybyggarland" i VN 9/7 1992. En annan uppfattning om namnets betydelse uttrycks av Lennart Schelin i "Platsen där ån rinner ut i sjön" i VN 3/6 1981. Han menar att namnet är samiskt och betyder kyrkoherde. Einar Grundström har i en uppsats "Min syn på namnet Fatmomakke" framlagt en förklaring till namnets ursprung som det berättas i folktraditionen. Acc: 4369, DAUM.

namnleden i Fatmomakke [*Faepmie* och *mehhkie*] har kommunikativa särbetydelser. *Mehike* är ett inlån till samiskan från finskan som är en topografisk benämning på en plats som beskrev den som "ed" eller "landsträcka". Det som åsyftas är de kortare eller längre gångsträckor som fanns mellan sjöar och ofarbara vattendrag, där man var tvungen att bära sin utrustning.¹⁴ Namnledet *Faepmie*, som har sitt ursprung i urnordiskan, kan med hjälp av studier av liknande ortnamnskonstruktioner i Vilhelminatrakten och på andra sidan norska gränsen, även härledas till liknande kommunikativa särbetydelser som ordet *mehike*.¹⁵ Namnskicket i området, där olika varianter av *Faepmie* och *mehike* återfinns, signalerar alltså en koppling till forntida kommunikation och viktiga vattenvägar; troligen längs Ångermanälven och sedan mot och över det som idag är den norska gränsen. Denna vattenled för samfärdsel har antagligen använts sedan åtminstone sen medeltid.

2.2. Varför just i Fatmomakke?

I litteraturen har viss uppmärksamhet fästs vid när de första kyrkomännen predikade i Fatmomakke och följaktligen också när den första kyrkobyggnaden restes. I brist på skriftliga källor från tiden före 1780-talet har några forskare använt sig av muntliga källor från uppgiftslämnare i trakten. De tre viktigaste resultaten i detta avseende lämnas av O. P. Pettersson, Ernst Manker och Christer Westerdahl. I den muntliga traditionen berättas det om tidiga, sent 1600-tal, prästbesök i fjällvärlden.¹⁶ Den muntliga traditionen säger att dessa predikningar hölls i Fatmomakke och att samerna samlades där (se även Stinnerbom, 1980, s. 46).¹⁷ Dessa uppgifter har emellertid ifrågasatts av Christer Westerdahl som menar att mötesplatsen som avsetts i den muntliga traditionen i själva verket rör sig om en helt annan plats.¹⁸

Ernst Manker har antytt att val av samlingsplats för kyrkliga angelägenheter föll sig naturlig eftersom området tidigare nyttjats för samisk kult.¹⁹ Uppgiftslämnare från andra delar av Lappmarken har också pekat ut dödholmar och heliga ställen som med avseende på naturförhållanden liknade Fatmomakkes, vilket möjligen indikerar att området haft betydelse före kapellets tillkomst.²⁰ Enligt Manker var platsen också känd för sina goda fiskevatten, vilket gjorde att samer gärna uppehöll sig där.

De första skriftliga källorna som omtalar Fatmomakke möter i pastorsadjunkten Per Rådströms visitationsberättelse 1781. När Rådström skulle besöka samerna i Fatmomakke för första gången

¹⁴ Korhonen (2010), s. 8–9.

¹⁵ Korhonen (2010), s. 9–15.

¹⁶ Westerdahl (2008) s. 50–51; Pettersson (1982) s. 204; Nordiska museets arkiv, Lapska arkivet, NMA.

¹⁷ Stinnerbom, (1980) s. 46.

¹⁸ Westerdahl, (2008) s. 28

¹⁹ Manker, (1957) s. 269; Lapska arkivet, F:3 vol. 50–51, NMA.

²⁰ Frågelista 120, 123. Se särskilt Axel Haugans, Tärna sn, uppteckning, EU 48308; Bo Wickmans, Umbyns lappby, EU 27836; J. O. Israelsson, Vapstens lappby, EU 37304; Bertil Robberts, Vilhelmina norra lappby, EU 37699.

hade Lappallmogen genom Catecheten Lars Mathsson anstalt icke allenast förut d. 8 juli där församlats, och efter förrättad bön af Catecheten den påföljande dagen upført twenne rymliga kåtor, jämte ett stort skjul på stolpar, under hwilket man, i händele af owäder, skulle kunna hålla Gudtjenst, utan woro ock nu, på utsatt dag d. 3 Augusti enhälligt tillstädes, då de med mycken fägnad och kärlek emottogo mig wid framkomsten.²¹

Rådström hade även året innan rest upp till fjällen och träffat samerna vid sjön Ransaren och där indelade han de församlade samerna i fyra byar. Han skriver:

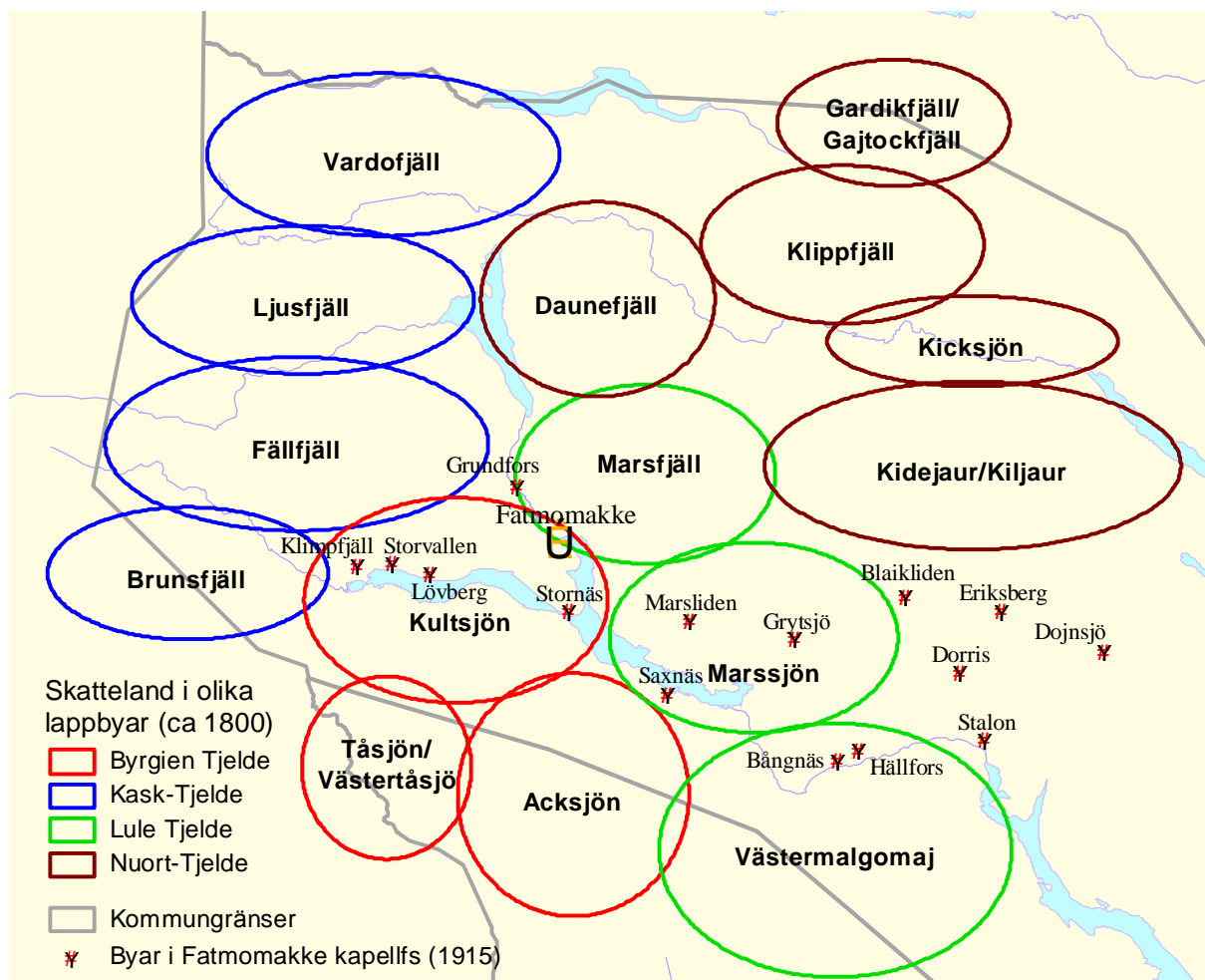
Innan Catechismi förhör och uppskrivning företogs, fants nödvändigt, att fördela Lapparna uti fyra hopar eller Byalag: Sa at de som äro boende på södra sidan om Kultälfwen fingo namn af Byrgien Fjelde, de som äro emellan Kultälfwen och Ransarälfwen kallades Kask Fjelde. De som woro emellan Randahl älfwen och Virälfwen Lule Fjelde; och de som äro norrom boende nämnes Nourt Fjelde.²²

Fjälltrakterna var dock redan innan indelade i byar och områden med särskilda namn, vilket framgår av tidigare husförhörslängder. Rådström gjorde alltså ingen ny indelning. Däremot användes en annan indelning i Åsele husförhörslängd 1772–1780. Gudrun Norstedt har visat att de samer som omtalas här, ca: 250 individer, kom att besöka Fatmomakke kapell i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet (se bilaga och karta). Norstedts bearbetning av samebyarnas geografiska lokalisering utifrån den uppdelning som Rådström gjorde 1780 visar att Fatmomakke var centralt belägen i förhållande till de lappskatteländ som samerna nyttjade. Utdragen från visitationsprotokollen ovan indikerar också att platsen var vald av samerna själva.

²¹ Härnösands domkapitel, visitationsprotokoll angående Åsele och Vilhelmina, HLA.

²² Härnösands domkapitel, visitationsprotokoll angående Åsele och Vilhelmina, HLA.

Figur 1. Den fjällsamiska befolkningen indelade i lappbyar enligt husförhörlängder från Åsele, sedermera Volgsjö/Vilhelmina, församling från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet.

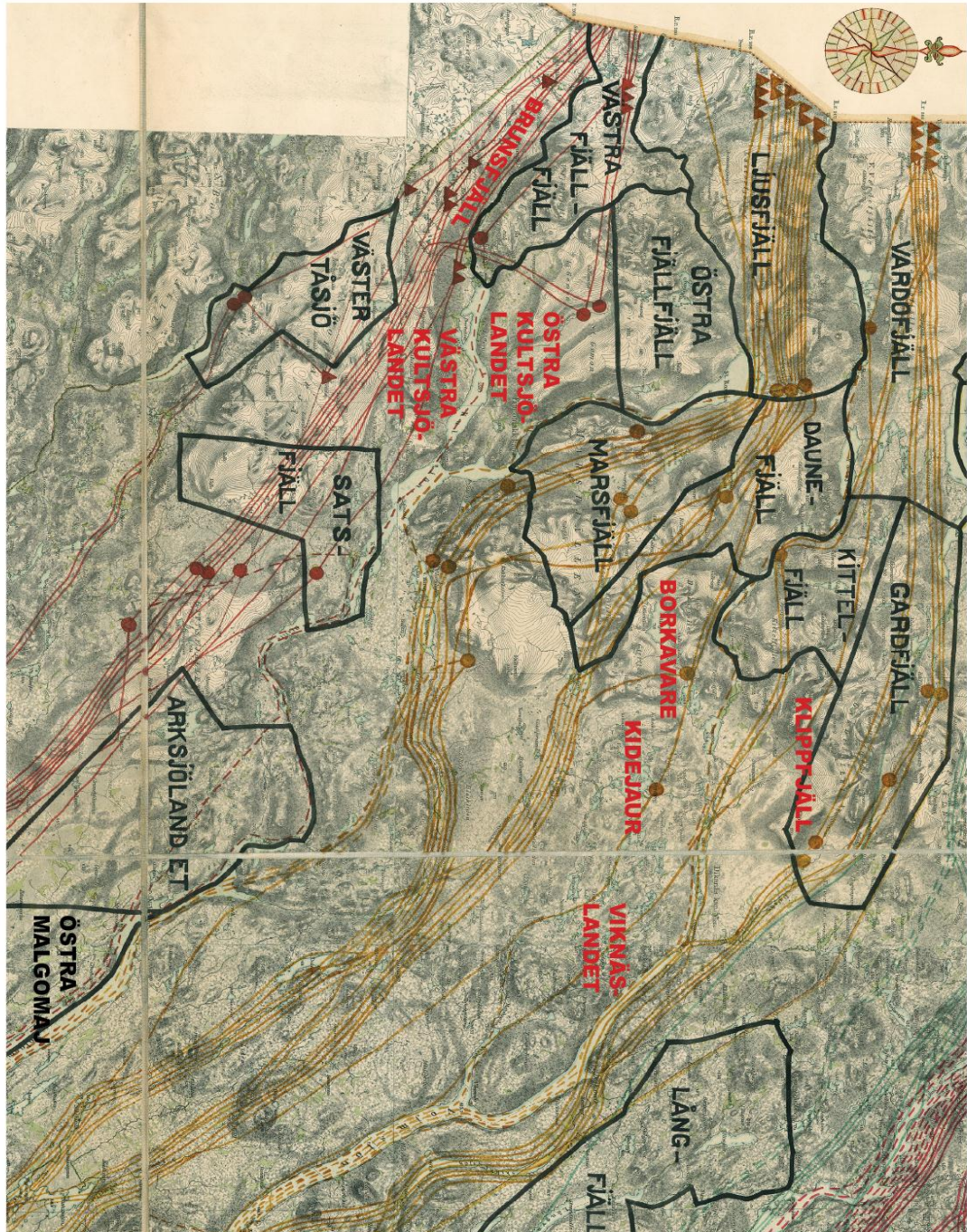

Källa: Gudrun Norstedt (2010), s. 8

Protokollen ger delvis också stöd för Korhonens hypotes att namnskitet tyder på platsens kommunikativa sär betydelse. För den präst eller kyrkoman som färdades vattenvägen från Vilhelmina upp i fjällvärlden blev landstigningsplatsen vid ett "ed" en naturlig mötesplats.

Ett annat indicium för att val av kyrkoplats sammanföll med viktiga kommunikationsleder är samernas flyttvägar som kartlades i början av 1910-talet. Även om lång tid då hade förflutit mellan kyrkoplatsens grundläggande och kartläggningen så påvisar dem att Fatmomakke låg invid en av de centrala flyttvägarna från inlandet till norska gränsen (se figur 2).

Figur 2. Flyttvägar och visten anges utifrån uppgifter i de intervjuer som gjordes i samband med utredningen 1912. Runda prickar = vår- och höstvisten, trianglar = sommarvisten. Gul färg = Vilhelmina norra lappby, rödfärg = Vilhelmina södra lappby.

Källa: Kartbilaga IV till utredningar angående lappförhållanden i Västerbottens län av C. Österberg, H. Jonasson och E. Bergström. Riksarkivet, Kommissioner och kommittéer nr 1766.

Renbetesdelegerade 1913 (bl. 11-15), (kartavd. st. form.), placering 2007:02. Bearbetad av Gudrun Norstedt.

3. De första kyrkliga sammankomsterna

Ragnar Bergling menar att en analys av kyrkstadens funktioner primärt måste förstås utifrån dess kyrkliga funktioner.²³ Kyrkstadens primära funktion var att ge kyrkobesökarna husrum. Detta konstaterande kan förefalla trivialt, men det innebär inte att kyrkstadens tillkomst var en följd av enbart lång resväg till kyrkan. Bergling var visat att även sockenbor som hade relativt nära till kyrkan innehade bostäder i kyrkstaden.

Under 1600-talet skärptes kraven på regelbundna gudstjänstbesök. Kraven åtföljdes av stegrande straffmöjligheter för den som inte följde påbuden. Bötesstadganden för olika försyndelser i samband med gudstjänster och kyrkobesök blev konsekvent genomförda under 1600-talet.²⁴ Med lagens hjälp kan kyrkan nu kontrollera efterlevnaden av regelbunden kyrkogång. I princip krävde reformationens svenska kyrka att allmogen skulle besöka gudstjänsten alla söndagar samt fest- och helgdagar. I den tilltagande stränghet i kyrkotukten kan man se hur denna princip utbyggdes och kringgärdades med olika straffbestämmelser. I Norrland, där avstånden var större mellan kyrkorna än längre söderut, ställde det sig svårt att efterleva fordran på besök varje söndag och helgdag. Därför träffades lokala överenskommelser mellan prästerskapet och sockenmännen om s.k. kyrkotur, vilket i princip innebar lättnader i antalet kyrkobesök i relation till avståndet som församlingsmedlemmarna hade till kyrkan.²⁵

Om kraven på regelbunden kyrkogång var svåra att upprätthålla i Norrland kustland visade sig problemen än svårare i inlandet. När den samiska befolkningen skulle infogas i den intensifierade kyrkoverksamheten stötte man på problem som inte utan vidare kunde lösas efter samma mönster som i kustlandet. Svårigheterna bottnade i frånvaro av kyrklig organisation i lappmarken och i den samiska befolkningens nomadiserande liv. För att nå mer avlägsna trakter gjordes flera successiva ansatser under 1600- och 1700-talen att bygga ut den kyrkliga organisationen i Norrlands inland. Men de gällande bestämmelserna avseende kyrkobesök kunde omöjligen upprätthållas i lappmarken. För att tillmötesgå samernas nomadiserande levnadssätt sökte man koncentrera deras kyrkogång vid några tidpunkter på året, då de uppehöll sig i närheten av en kyrka. Det innebar att samerna ofta frekventerade gudstjänster under vinterhalvåret då de uppehöll sig nära kustlandet.

Den tilltagande kyrkotukten under senare delen av 1600-talet och 1700-talet innebar dock att många samer inte kunde efterleva bestämmelserna, vilket i sin tur förde med sig krav från både prästerskapet och samerna själva att anlägga kapell på platser längs en fjällnära del av deras

²³ Bergling (1964), s. 109.

²⁴ *Svensk kyrkohistoria: enhetskyrkans tid* (2002), s. 156–158.

²⁵ Bo Lönnqvist (2010) passim; Söderström (1985), s. 21–55; Bergling (1964), s. 111; se även Haller.

flyttvägar. I synnerhet utgjorde de s.k. böndagarna, vilket var särskilda högtider med tyngdpunkt under sommar- och höst, stora svårigheter eftersom samerna då uppehöll sig långt ifrån närmaste kyrka.²⁶ Även efter den stora reformeringen av kyrkans helgdagar som inträffade 1772 och då antalet helgdagar kraftigt reducerades så bibehölls dessa bönedagar som helgdagar i kyrkoåret.

Det är mot en sådan bakgrund som anläggandet av Fatmomakke kapellplats skall förstås. På många andra platser i Lappmarken hade prästerskapet överenskommit med samerna en lämplig dag att fira böndagarna så det var därför inte givet att de sammanföll med de officiella böndagarna.²⁷ Troligen gjorde de inte heller det i Fatmomakke, där en och samma präst också var tvungen att alternera mellan flera kapell i fjälltrakterna.

På flera sätt vittnar de tidigaste visitationsprotokollen från Fatmomakke om de svårigheter som tycks präglade kyrkolivet i hela Lappmarken. Under det första året hölls flera gudstjänster av Per Rådström i Fatmomakke och han företog sig även en resa till samer som hade långt till samlingsplatsen. Han förrättade också två dop och en vigsel. Vid sidan av gudstjänsterna förefaller samerna ha varit samlade i Fatmomakke även vid andra tillfällen. Rådström skriver att samerna pliktades att närvara där inte bara vid de allmänna böndagarna utan också varje [?] söndag under sommartiden för att undervisas av en kateket.²⁸ Detta förfarande tyder på en koncentration av kyrkonärvaro som kännetecknar den samiska befolkningen kyrkoliv under 1700-talet. Även på andra håll i Lappmarken vittnar visitationsprotokollen om att nybyggare och samer skulle stanna tre dagar efter högtidsdagar och söndagar som de infann sig till kyrkan. Meningen var att de därigenom skulle kunna undervisas i katekesen.²⁹

Protokollen omtalar också hur man straffade de som försummade kyrkoplikten. I ett visitationsprotokoll från 1782 påtalas de plikter som ålades samerna:

Nort Fjelde invånare förmärktes försumliga at komma tillstädes på de ställen, dit han dem till Böngöring sammankallar. Hwid undersökning härom begärde Lappallmogen det wille jag utsätta de tider på hwilka de wid Bönstället böra sig infinna, då med deras samtycke blef beslutat, at de utom de allmänna böndagarna hwar [?] Söndag borde enhälligt samlas då Catecheten åligger at för dem hålla bön, läsa i Postillan och efterfråga det enfaldigaste uti salighets läran, efter det system, som Prästen honom wid handen gifwer. Hwarmed de samtliga förklarade sig nöjda och lofwade at hädanefter wara flitiga, at sig inställa; Blifwande ock nu med deras samtycke utsatt två skillingars plikt för dem, som utan laga förfall ifrån sådana sammankomster uteblifwer, hwilka böter inflyta uti skjuts Cassan, som Lappallmogen samlat till nästa skjutsens betalande till och från Witfjället.³⁰

²⁶ Bergling (1964), s. 127; För en utredning om kyrkliga helgdagar under 1700-talet hänvisas till Lindberg (1937).

²⁷ Bergling (1964), s. 127.

²⁸ Observera att uppgiften om varje söndag är osäker. Ordet före "söndag" är oläsligt. Det kan stå varannan eller var tredje söndag. Men sammanhanget indikerar regelbunden närvaro.

²⁹ Bergling (1964), s. 128.

³⁰ Härnösands domkapitel, visitationsprotokoll angående Åsele och Vilhelmina, HLA.

Man kan notera från ovanstående citat att det förefaller som om hela bötesbeloppet tillföll den allmänna skjutskassan. Vite skulle vanligen tillfalla dels kyrkan och dels församlingens fattiga.³¹ Några enstaka samer tycks också ha blivit bötesbelagda för försummelse av kyrkoplikten i slutet av 1700-talet. Efter sekelskiftet 1800 finner man dock inte längre sådana bötesstraff.³²

Ett tiotal år efter de första sammankomsterna omtalas att ett kapell hade upprättats istället för det gamla bönehuset.³³ Verksamheten tycks också delvis ha utökats därmed efter att mer eller mindre permanenta kåtor byggdes, vari Gavelin under korta perioder undervisade barn i kristendomskunskap.³⁴ Psalmböcker och flera uppsättningar av katekeser köptes in till kapellet.³⁵

3.1. Verksamheten 1780–1830: bönedagar, förrättningar och förhör

Det har framgått ovan att Fatmomakke kapell med tillhörande kyrkstadsbyggnader i första hand kom att användas under sommarens och den tidiga höstens böndagar. Vid sidan av denna funktion förväntades samer och senare nybyggare i trakten att också infinna sig för undervisning under mellanliggande söndagar. Gudrun Norstedt har också noterat att förrättningar tidigt ägde rum i Fatmomakke. En del dop, vigslar och begravningar inföll under en tid på året då platsen normalt inte nyttjades. Den vanligaste förrättningen var dop och det förefaller som om flera av dessa förrättningar alltså inte sammanföll med böndagarna. I såväl äldre som nyare skildringar av nyttjandet av kyrkoplatsen omtalas dock att platsen var oanvänd mellan sammankomsterna under böndagarna (andra och tredje bönedagen).³⁶

³¹ Detta förutsätter dock att samerna stod för de medel som fanns att tillgå i skjutskassan, vilket förefaller vara fallet enligt Rådströms visitationsprotokoll 1781. Men det var dock inte självklart. I Petrus Laestadius journaler (1845, s. 389) omtalas det att prästen i Vilhelmina själv måste draga försorg för sin färd till och från Fatmomakke. Om detta var fallet även i slutet av 1700-talet innebar det att samernas böter för bristande gudstjänstnärvaro oavkortat tillföll kyrkan. Praxis kan givetvis ha förändrats under denna tid.

³² Åsele tingslags häradsrättsarkiv, domböcker, A I vol. 4–8, HLA.

³³ Härnösands domkapitel, visitationsprotokoll angående Åsele och Vilhelmina 1791, HLA.

³⁴ Härnösands domkapitel, visitationsprotokoll angående Åsele och Vilhelmina, HLA.

³⁵ Direktionen över lappmarkens ecklesiastikverk, vol. D: I, vol. 2, RA

³⁶ Zetterstedt (1833) s. 149; Laestadius (1831) s. 236; se även Fjellström (1984). Se även ULMA, 21019:406, s. 382–406.

4. En diversifierad mötesplats

4.1. Fatmomakke – en plats för inträde i samhället

Det var genom läsförståelse och kunskaper i kristendomens huvudsakliga trosinnehåll som 1700- och 1800-talsmänniskorna blev medborgare. Ett visst kunskapsmått och förståelse av religiösa spörsmål var ofrånkomliga för att delta i sockenlivet och för att exempelvis få tillstånd att gifta sig. Det var i första hand i hemmen som undervisning i läsning och memorering av katekesens huvudstycken övades, men läsförmågan och övandet av färdigheterna behövdes i många fall övervakas. Successivt växte därför skolinrättningar för allmänheten fram.

Glesbygden och framför allt fjälltrakterna var på grund av sin svårtillgänglighet eftersatta i utbildningshänseende och kyrkobyggnadernas tillkomst i avlägsna områden var ett sätt att komma till rätta med problemen. I Lappmarken utvecklades under 1740-talet ett system med kringresande kateketer, som omnämns i Rådströms visitationsberättelse ovan. Kateketerna var ett slags resande lärare som i prästen och missionärens ställe skulle undervisa i bokläsning och kristendomens huvudstycken. Systemet som utarbetades av Direktionen för Lappmarkens ecklesiastikverk under 1740-talet innebar att blott kateketer med samiskt ursprung skulle anlitas efter avlagd utbildning.³⁷ Av vad som framgått ovan var Fatmomakke kapellplats ett ställe där kateketerna uppehöll sig för att undervisa barn och vuxna. Betydelsen av denna undervisningsinstitution i Vilhelminatrakten understryks bland annat av 1812 års uppfostringskommittés inventering av skolförhållandena i riket. Kommittén hade inrättats för att reformera undervisningsväsendet i landet och för att ge sig i kast med den uppgiften behövdes upplysning om de dåvarande skolförhållandena i landets socknar. I ett enkätsvar till kommittén från Vilhelmina församling åskådliggörs problematiken: där fanns ingen sockenskola och inte heller planer på att anlägga en sådan.³⁸ Kunskapskraven och kontrollen av det inlärdas såg dock likadan ut överallt i landet.

Ett åskådliggörande exempel är Petrus Laestadius, efter att han blivit visitator för hela Lappmarken, besökte Fatmomakke kapell 1835:

Efter af Herr kyrkoherden Grönlund förrättat Gudstjenst trädde Visitator för altaret och höll ett tal uppå Lappska språket, hvarefter förhör i innanläsning och Christendoms-kunskap företogs. Visitator, som dervid förhörde större delen af den närvarande allmogen, fann densamma i innanläsning jemförlig med de bättre fjell Lapp församlingarna. Större delen läste inann någorlunda, några med färdighet och några också dåligt. I kristendoms-kunskap syntes Visitator mycket återstår att önska, ehuru församlingen äfvan i denna del icke synes gifva vanliga fjell Lapp församlingar särdeles efter.³⁹

³⁷ Eriksson (1991), s. 55–73.

³⁸ 1812 års Uppfostringskommitté E II b, vol. 6. Se även Lindmark (1988) s. 7.

³⁹ Härnösands domkapitel, visitationsprotokoll angående Åsele och Vilhelmina, HLA.

Laestadius konstaterar också att några samer läste svenska, men att deras färdigheter i detta språk stod efter deras läsförmåga i samiska. Laestadius förmanade också samerna att undervisa sina barn, eftersom den undervisning som kateketerna gav dem blev för otillräcklig.

Det var alltså genom förhör, prästens och den ambulerande kateketers undervisning som allmogen – gammal såsom ung – fick den utbildning som fordrades. Det har framgått ovan att samlingsplatser invid kapellet i Fatmomakke utgjorde en viktig plats för undervisning. Samerna och den nybyggande allmogen i området runt Fatmomakke var nödgade att ta till vara varje tillfälle till undervisning som stod till buds. Samlingsplatsen vid Fatmomakke kapell erbjöd en sällsynt möjlighet.

Ifrån slutet av 1800-talet berättas det att Fatmomakke även användes för konfirmation. Enligt en uppteckning av Nils Eriksson sägas det att läsbarerna i Fatmomakke fjällförsamling samlades i februari månad i någon av de närbelägna byarna. Efter en månaders läsning gick de sedan sin första nattvard i Fatmomakke kapell i mars månad.⁴⁰

Även långt efter folkskolans införande år 1842 var skolväsendet dåligt utbyggt i Vilhelmina församling. Den kyrkliga hemundervisningstraditionen var länge den dominerande undervisningsformen.⁴¹ Den första folkskolan inrättades 1847 och den förblev församlingen enda skola under tjugo år.⁴² Denna skola var flyttande mellan fyra rotar och undervisningen bedrevs nio veckor årligen vid varje rote.⁴³ Fjälltrakterna var länge helt utan skola. I ett protokoll från kyrkostämman 1876 heter det att

emedan de åboer som hafva sina hemvister belägna öfver om Malgömai och Tresund icke äro i tillfälle att för de långa vägarnes skull hålla sina barn i Folkskolan, emedan den aldrig hålles i dessa trakter, funno sockenmännen billigt, att befria dessa barn från folkskoleafgiften.⁴⁴

Fatmomakke kapellag kunde först 1877 anställa en småskollärarinna som ambulerande mellan gårdarna i Grytsjö, Saxnäs och Klimpfjäll. Det var lärarinnan Lisa Andersson som i huvudsak förefaller ha varit stationerad i Fatmomakke.⁴⁵ Senare byggdes en småskola i Saxnäs och en i Dikanäs. Emellertid kom hon enligt ett beslut i kyrkostämman 1879 att skickas därifrån, eftersom hon ”icke synes kunna verka där till någon fromma för undervisningen – bl.a. emedan allmogen därestädes saknade vilja och förmåga att sända sina barn i skola.”⁴⁶ Det blev istället folkskolläraren och folklivsupptecknaren O.P. Pettersson som efterträdde henne men Pettersson stationerades till

⁴⁰ Nordiska museet, Etnologiska undersökningar, ”Kyrkstäder och kyrkohelger”, EU 5037. Se vidare Brohed (1977).

⁴¹ Margitta Schelin *Den officiella skolstatistiken i Sverige åren 147–1881*, s. 360–361.

⁴² Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 1, sockenstämmomöte i Vilhelmina den 18 september 1847; Essegård (1942), s. 14.

⁴³ Skolan blev en fast folkskola efter 1855. En redogörelse för hur systemet med flyttande skolor fungerade se Mellberg (1996).

⁴⁴ Vilhelmina kyrkoarkiv, K II, vol. 1, kyrkostämmans möte den 15/10 1876.

⁴⁵ Detta uppges av skolhistorikern Nils Eriksson (1972), s. 34. Se vidare Österberg (1922).

⁴⁶ Vilhelmina kyrkoarkiv, K II, vol. 1, kyrkostämmans möte den 27/7 1879.

Ulvoberg. Senare byggdes en fast folkskola i Dikanäs 1912, i vilken samebarn skulle erhålla undervisning.⁴⁷ Flera minnen från skoltiden i Vilhelminatrakten finns bevarade på Dialekts-, ortsnamn- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM). Några av dem berättar om sin skoltid i området omkring Fatmomakke.⁴⁸

4.2. Fatmomakke i det lokala självstyret

Vid sidan av den kyrkliga kulturens avgörande betydelse för Fatmomakkes tillkomst och tidiga funktion kom platsen sedermera även fylla en funktion som samlingsplats för en politisk kultur. Det lokala självstyrets organ var från 1700-talets början sockenstämman och dess arbete, som reglerades i 1723 års prästprivilegier. Det var emellertid först 1817 som en förordning om sockenstämmor och kyrkoråd stadgades.⁴⁹ Den innebar bland annat att ett kyrkoråd skulle väljas i varje församling. Ytterligare två lagstiftningspaket om sockensjälvstyrelsen tillkom inom ett halvsekel, nämligen 1843 års förordningar om sockenstämmor och sockennämnder och 1862 års kommunalreform.⁵⁰ Förordningarna innebar, förenklat, en successivt reglerad organisation för hur gemensamma lokala frågor skulle hanteras och verkställas. De innebar även en reglerad rätt för sockenallmogen att delta i gemensamma angelägenheter, som dels uppstod inom själva socknen och dels påbjöds socknen av staten.⁵¹

1800-talets förändringar gällande sockensjälvstyrelsen inverkade även på lappmarkens politiska kultur. I den relativt nybildade församlingen i Vilhelmina bildades en sockenstämma strax efter 1817 års sockenstämmoförordning. Ett av de tidigare ärendena från sockenstämman redogör för ett möte hållet i Fatmomakke 1818 tillsammans med "lappallmogen", där togs frågan om kostnader för reparation och flyttning av kapellet upp:

Upplästes ett 1818 med Allmogen hållet Sockenstämmoprotokoll, deruti Fatmemake försmling åtagit sig att till reperation af det gamla kapellet alltför trånga Bönehuset med 16 S. Banco af Hwarje gift Lappman bidraga, hwilket erkändes, men önskade Allmogen att Bönehuset måtte wid det tillfället flyttas högre up åt backen, men gamla begravningsplatsen såsom redan invigd bibehållas⁵²

Dessutom åtog sig samerna att betala 4 skilling för prästskjuts. Pengarna skulle inkasseras av "nomadmannen Månsson och f. d. kateketen Thomas Larsson" På mötet behandlades också kostnader för den nyligen införskaffade kyrkklockan, kostnader för en fattig sameänka samt två fall av kyrkotukt. Byalänsmannen tilldelade straff för "förargelse i Bönehuset" samt tilldelades en same

⁴⁷ Essegård (1942), s. 25.

⁴⁸ Exempelvis ID: BD1909, DAUM.

⁴⁹ Denna anses mest ha bekräftat en äldre praxis. Gustafsson (1989), s. 28; Sörndahl (1941).

⁵⁰ En överskådlig beskrivning i förordningarna återfinns i Gustafsson (1989). Se även Österberg (1987); Johansson (1937). För norrländskt sockenliv och självstyrelse se vidare Söderström (1985) särsk. s. 17–23

⁵¹ Exempel på påbjudna uppgifter är fattigvård och skola.

⁵² Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 1, sockenstämmomöte den 2/7 1820.

straff för fylleri på bönedagen och under gudstjänstens förkunnande. Slutligen tillfrågades den samiska allmogen huruvida de ville att prästen skulle åka ut till kåtalagen för att hålla förhör med barnen eller om allmogen hellre ville samla sina barn gemensamt i bönehuset. Den allmänna meningen var att allmogen hellre samlade sina barn i bönehuset för förhör.⁵³ Byggnationen av den nya kyrkobyggnaden sköts emellertid upp och först tio år senare höll kyrkohedern P. O. Grönlund sammanträde med de församlade i Fatmomakke med anledning av byggnadsplanerna. Under sammanträdet konstaterades att

[B]önehuset härstädes är så trångt att ej stort mera än halfva den till Gudtjänstens hållande församlade meningheten inrymmes och någon omstängning omkring begravningsplatsen saknas alldeles; frågan hvad församlingen till afhjelpande af dessa brister, hvilket med första borde skje, ville vidtaga.⁵⁴

Under mötet framkom åsikten att bönehuset borde kunna utvidgas genom ombyggnad. Härom upplyste länsmannen Rehn jämte två nämndemän, vilka hade besiktigt kyrkan, att den var i så dåligt skick att den ej kunde repareras. Vid ytterligare några stämmomöten några år senare bestämdes den nya byggnadens storlek och utseenden, hur materialanskaffningen skulle gå till, byggnationskostnader samt vilka som skulle utföra uppdraget.⁵⁵

Representationen i sockenstämman var under 1700-talet inte klart författningsreglerat. Formerna för beslutsfattande och omröstningar var oreglerade.⁵⁶ Det fanns också länge en lokal praxis som var olikartad beroende på traditioner och befolkningssammansättning. 1817 års förordning sammanfattade och formaliserade den tidigare lokala praxis som uppstått. I den nya förordningen gavs rösträtt, i huvudsak, åt ägare av i mantal satta fastigheter. Även om senare förordningar uppvägde delvis rösträtten åt andra än jordägande grupper, så kvarstod markägande som huvudkriterium för röstberättigande länge i det lokala självstyret.⁵⁷ Dessa förhållanden utgjorde en svårighet avseende lappmarkens sockenstämmor, som är föga utforskat. Frågan är hur röstning efter mantal skulle ske, där jordägande i obetydlig utsträckning var satt i mantal. Den samiska befolkningen kunde av naturliga skäl inte heller bli representerad efter jordägande. Men i lappmarken utformades också en lokal praxis som möjliggjorde representation i sockenstämman av grupper som förordningarna egentligen inte avsåg.⁵⁸ Ett skäl till mer eller mindre vidlyftiga undantag

⁵³ Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 1, sockenstämmomöte i Fatmomakke den 2/7 1820.

⁵⁴ Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 1, sockenstämmomöte i Fatmomakke den 11/6 1830.

⁵⁵ Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 1, sockenstämmomöte i Fatmomakke den 9 juni 1832; sockenstämmomöte i Fatmomakke den 10/6 1832. Medel för den nya kyrkobyggnaden togs ut efter "rök" (hushåll). Emellertid kom byggnaden till stor del bekostas av statsbidrag. Se även Eriksson (1981).

⁵⁶ Gustafsson (1989), s. 37.

⁵⁷ Gustafsson (1989), s. 38.

⁵⁸ Sjölin (2002), s. 12–13. Särbestämmelser för samisk representation skedde senare i instruktionen för Lappmarks ecklesiastikverk 1846.

var att prästens intresse av att samla allmogen dels för att få ut avgifter, som utgjorde hans lön och dels, vilket har illustrerats ovan, medel för reparationer och skötsel av kyrkliga byggnader.

Det har antytts ovan att den samiska allmogen deltog på sockenstämman. I själva verket hade den svenska respektive samiska allmogen egna stämmor i Vilhelmina socken. Den förra hade sina stämmor i Vilhelmina kyrkby, medan den andra sammanslöt på samlingsplatsen vid Fatmomakke kapell och är att betrakta som en underordnad avdelning till stämman i Vilhelmina. Såväl interna samiska angelägenheter som frågor som berörde samisk delaktighet i kommunala angelägenheter behandlades på stämman. I förhållande till stämman i Vilhelmina var stämman i Fatmomakke till stor del rådgörande. Det framgår av sockenstämmoprotokollen att dessa två stämmor i en del ärende korresponderade med varandra.⁵⁹

De ärenden som behandlades på sockenstämman i Fatmomakke var inte många, åtminstone inte vad man kan bedöma utifrån bevarade källor. Det är sammantaget ett 30-tal protokollförda ärenden som behandlades från 1820-talet till 1890-talet. Frågor som rörde byggnationer och reparationer var mest frekvent förekommande. Till den gruppen hör de stämmor som genomfördes i slutet av 1810-talet och i början av 1830-talet som omnämns ovan. Reparation av kyrkan behandlades också den 9 juli 1871, då det beslutades att väggar och inventarier behövde bytas ut i prästgården. Vissa reparationer gällde också kapellet. Vidare beslutades det att samerna skulle utdebiteras med 50 öre per hushåll.⁶⁰

Det var också andra typer av finansieringsfrågor för gemensamma angelägenheter som behandlades vid stämman i Fatmomakke. År 1845 hade allmogen på sockenstämman i Vilhelmina rest frågan om inte den samiska allmogen borde ansvara för sin egen fattigvård. Saken behandlade på ett möte i Fatmomakke den 31 augusti 1845, där det beslutades att samerna godtog att delvis ombesörja underhåll för fattiga och gamla. Det uppdrogs åt kateketen att samla in uppbörden under kyrkohelgerna i Fatmomakke.⁶¹ Stämman i Vilhelmina begärde vid ett tillfälle om den "lapska allmogen ville delta i socknens inbördes utskylder".⁶² Vilket man också förefaller ha gjort med en riksdaler per person över 18 år. Några andra frågor som stämman behandlade rörde skador som uppstått på böndernas mark i samband med renskötseln.⁶³ De protokollförda stämmorna i Fatmomakke upphörde 1895.

Jämförs stämman i Fatmomakke med stämman i Vilhelmina med anseende på mängden behandlade ärenden och typer av ärenden (som finns protokollförda) så framstår det, för det första,

⁵⁹ Se även Sjölin (2005), s. 179–198.

⁶⁰ Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 2, sockenstämmomöte i Fatmomakke den 9/7 1871.

⁶¹ Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 2, sockenstämmomöte i Fatmomakke den 31/8 1845.

⁶² Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 2, sockenstämmomöte i Fatmomakke den 28/11 1874.

⁶³ Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 2, sockenstämmomöte i Vilhelmina den 28/8 1870; i Fatmomakke den 5/9 1870; i Vilhelmina 2/10 1870.

att stämman i Fatmomakke i ringa grad var delaktig i socknens gemensamma angelägenheter. Mängden ärenden vid stämman i Fatmomakke var mycket lågt i förhållande till stämman i Vilhelmina, vilket i och för sig är naturligt med tanke på den fastboende befolkningens storlek vid respektive plats. Vid en jämförelse av typ av ärende framstår det som om både stämman i Vilhelmina och stämman i Fatmomakke hanterade flest ärenden rörande fattigvård. I Vilhelmina var ärendenas innehåll mycket mer diversifierade och mångfacetterade. I Fatmomakke behandlades, utöver fattigvård, enbart byggnaders underhåll mera återkommande. Ärenden om byggnader tillhörde en vanlig typ även i Vilhelmina sockenstämma. Också i ett nationellt perspektiv var dessa typer av ärenden vanligt förekommande. Historikern Harald Gustafsson har i en studie undersökt stämmofrekvens och typ av ärenden i sex socknar i Mälardalen. Under perioden 1815–1875 visar det sig att ärenden innehållande fattigvårds- och byggnadsfrågor var den vanligaste typen under den förra hälften delen av undersökningsperioden.⁶⁴

4.3. Länsman i Fatmomakke

I Fatmomakke uppfördes i början av 1800-talet en timrad stuga som idag kallas länsmansstugan. Dess ursprungliga funktion var med stor sannolikhet inte avsedd för länsman utan för prästen under hans tjänstgöring vid kyrkohelgerna. I äldre sockenstämmoprotokoll omnämns stugan som "kammaren".⁶⁵ Denna stuga hade enbart ett rum fram till 1850, då den tillbygdes med ytterligare ett.

Då det mången gång är genant för Presten, att härstädes icke ega ett sidorum dit han kan inträda, antingen för att i enslighet tänka på sina Embetsgöromål, eller hafva tillfälle till enskildt samtal med dem, som såsom ofta händer, det begär, så fattade Lappska allmogen det beslutet, att näst intill den här förut befintliga kammaren uppföra ett sådant rum hvartill Lapparna skall bidra med Materialers anskaffande och de omkring Capellet boende nybyggare med timring.⁶⁶

Länsmansstugan bör emellertid ha fyllt någon form av fiskal funktion under 1800-talet. I första hand tjänade nog byggnaden länge prästens i hans ämbetsutövande, men han åtföljdes till Fatmomakke med länsman under kyrkohelgerna. Länsman skulle vaka över den allmänna ordningen och säkerheten. Länsman utförde några gånger förhör med allmogen inför förhandling i häradsrätten.⁶⁷ Inför länsman eller lappordningsmannen, vilka båda ofta var i Fatmomakke i samband med högtiderna, delgavs också ofta skadeståndsansökningar och stämningar.⁶⁸

En intressant funktion byggnaden torde haft, vid sidan att tjäna prästen och länsman i deras ämbete, redogörs av Nils Eriksson. En av hans informanter, Anna Kajsa Fjällström, som besökte

⁶⁴ Gustafsson (1989), s. 52.

⁶⁵ Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 1, sockenstämmomöte den 10/6 1931 §2; sockenstämmomöte den 9/6 1832 § 2.

⁶⁶ Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 2, sockenstämmomöte i Fatmomakke [oklart] den 13 och 14 juli 1850 § 8.

⁶⁷ Åsele häradsrätts arkiv 1736–1947, A I a vol. 6, 8.

⁶⁸ Se ex. "Från Fatmomakke" i *Västerbottens-kuriren* 1/8 1912; Ågren (1919) s. 116–117.

Fatmomakke flera gånger under 1870-talet berättade att stugan var delad så att prästen bodde i ena delen och länsman i den andra. Hon mindes vidare att samerna brukade bära stora renostar till prästen under helgerna. Dessa förvarade prästen sedan på osthyllor, som (när detta återberättas) ännu finns kvar i stugan. Vid hemfärden ned mot Vilhelmina var prästen tvungen att leja flera personer till hjälp för att bära ostarna ned till Malgomaj.⁶⁹

Det kan finnas anledning att ifrågasätta denna berättelses autenticitet. Varför fick prästen så mycket ost? Vad skulle han med dem till? Om man betraktar berättelsen som rimlig så kan dessa frågor förklaras med att ostarna antagligen utgjorde betalningsmedel för det tionde som samerna i trakten var skyldiga att betala till pastorn i Vilhelmina.⁷⁰ Stugan tjänade som temporär förvaringsplats för uppbörd åt prästen. I viss mån var alltså Fatmomakke alltså en plats där samer erlade skatt.

Bild 1. "Fjärdingsmannen uttager skatten" i Fatmomakke.

Källa: Foto: Axel Bill, 1920-tal. Nordiska museet, lapska arkivet, XXII Vilhelmina norra vol. 1, EU 30033.

4.4. Handel och vandel – det sociala livet och helgfirande i större skala

Ovan har jag argumenterat för den utvidgade funktion som Fatmomakke fick under andra hälften av 1800-talet. Platsen blev central för den politiska kulturen och det ringa medbestämmande den

⁶⁹ Eriksson (1981), s. 18.

⁷⁰ I ett sockenstämmoprotokoll från 1864 uppgavs det att tioendet utgjordes av antingen "en half ren [eller?] Skinn af en gång bällingar [skinnen på renens ben] jämte tionde ost". Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 2, sockenstämmomöte i Fatmomakke den 3/9 1864.

samiska allmogen hade rörande allmänna angelägenheter. Platsen hade också en viktig betydelse för barn och gamlas undervisning och där fiskala funktioner utövades vid sidan av var samer erlade tionde. Vid sidan av detta förefaller de kyrkliga sammankomsterna bli fler än tidigare. Av sådana skäl fattades det ett beslut 1864 om att erlægga en årlig avgift för alla som nyttjade kapellet. Tidigare hade prästen tagit ut en reglerad avgift (jura stola) för "[p]åskmål, Likotal, afgift för lysning, vigsel, barndop och begrafning."⁷¹ Det hade blivit svårt att hålla reda på betalningen, motiverades det.

Bild 2. "Bondbröllop" i Fatmomakke.

Källa: Foto: Oskar Halldin, 1890-tal. Nordiska museet, lapska arkivet, XXII Vilhelmina norra vol. 1, EU30033.

Från sekelskiftet 1900 fram till mitten av 1950-talet finns det tämligen rikhaltig information om helgfirandet i Fatmomakke. Det rör sig om olika sorters källor. För det första finns det etnologiska uppteckningar från besökare i Fatmomakke. Dessa uppteckningar gjordes bland annat av Nordiska museets folklivsforskare under 1920- och 1930-talen, men ofta var tidpunkten för det som återges något årtionde före sekelskiftet 1900. Därtill har etnologer, som exempelvis Ernst Manker och Nils Eriksson, själva nedtecknat sina upplevelser efter att ha bevistat kyrkohelgerna. Det finns också uppteckningar och bevarade minnen från kyrkohelger och midsommarfirande på Dialekts-,

⁷¹ Vilhelmina kyrkoarkiv, K I, vol. 2, sockenstämmomöte i Fatmomakke den 3/9 186 § 2.

ortsnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM).⁷² För det andra har det gjorts många reportage av journalister och lekmän för att i tidningar, tidskrifter och i bokform beskriva sina upplevelser av kyrkoseden i Fatmomakke.⁷³ I stort berättas dock samma kronologiska historia om upplevelserna från en kyrkohelg. Naturligtvis med vissa skillnader om man återger midsommarfirandet eller hösthelgen. Berättelsen är tämligen rak: man börjar med ankomsten och avslutar med hemresan. Flertalet beskriver omgivningen, människorna och någon enskild händelse som tycks ha satt spår i iakttagarens medvetande. Folklivsforskarnas berättelse skiljer sig till viss del från de övriga eftersom de i större grad uppehåller sig vid detaljer.⁷⁴

I denna redogörelse fästs emellertid vikt vid några särskilda tilldragelser under kyrkohelgerna. Dessa har framförallt att göra med platsens funktion vid sidan av att fungera som plats för samernas, nybyggarnas och, senare, allehanda besökares gudstjänstfirande.

Några upptecknade minnen från Fatmomakke behandlar kyrkohelgernas sociala funktion. När människorna strömmade till Fatmomakke om lördagen inför en midsommarhelg kunde människorna stå och hälsa på varandra i timmar.⁷⁵ När hälsningsproceduren var avklarad och människorna gjort sig i ordning i sina kåtor och stugor ”började man fundera på lekar och upptåg.”⁷⁶ En sådan lek, som var en slags invigningsrit för nykomlingar till Fatmomakke, var ”Gulbenkanna”.⁷⁷ Den gick ut på att bjuda alla kyrkobesökare på kaffe under helgen. För att klara av den sysslan tiggades pengar ihop under det att nykomlingen utsirades i färggranna band och kläder. Några mer erfarna helgbesökare av det motsatta könet bistod med hjälp.⁷⁸

I Norrland delade man på många ställen upp kyrkohelgerna mellan ”ungdomshelger” och ”gammaldomshelger”. Ungdomen och de äldre turades om att gå till helgfirandet under bönedagarna. Anledningen var i första hand för att säkra tillsynen av djuren på gårdarna. Av tradition var midsommarhelgen en gammaldomshelg i Norrland, medan hösthelgen var ungdomens helg. En sådan strikt uppdelning mellan helgerna förefaller inte ha varit fallet i Fatmomakke. Tvärtom förefaller midsommarhelgen där ha varit ungdomsbetonad, åtminstone om man får tro

⁷² Se ex. ID: GR0243; ID: GR0181; Acc 4369; Acc 2299; DAUM.

⁷³ Björkman (1876); Boreman (1946) s. 40–51; Lindman (1948) s. 237–247; Hasselbrink (1964), s. 55–59; Billfors (1976) s. 96–101; Malmström (1940) s. 9–10; Ericsson (1942) s. 10; Dahlstedt (1966) s. 46–59; Manker (1948) s. 157–179; Berg (1925) s. 106–119; Berg (1926) s. 102–109; Hertzman-Ericsson (1928); *Norrland i ord och bild* (1932) s. 138–140. Se även *Västerbottens-kuriren* 23/7 1904; 5/7 1904; 28/7 1906; 14/8 1906; 2/8 1913; 25/7 1916; 12/7 1917; 9/7 1917; 18/7 1917; 21/7 1917; 31/10 1917.

⁷⁴ Exempelvis Manker i Nordiska museets arkiv, Lapska arkivet, LA 710.

⁷⁵ Nordiska museet, Etnologiska undersökningar, ”Kyrkstäder och kyrkohelger”, EU 1323.

⁷⁶ Nordiska museet, Etnologiska undersökningar, ”Kyrkstäder och kyrkohelger”, EU 1323.

⁷⁷ Se Dahlstedt (1955) s 127–135. Leken var tidigare kallad ”Öljbjölskanna”, Nordiska museet, Etnologiska undersökningar, ”Kyrkstäder och kyrkohelger”, EU 1323; Nordiska museet, Etnologiska undersökningar, ”Kyrkstäder och kyrkohelger”, EU 5037.

⁷⁸ Nordiska museet, Etnologiska undersökningar, ”Kyrkstäder och kyrkohelger”, EU 1323.

uppteckningarna.⁷⁹ Några uppteckningar eftertrycker olika typer av friarlekar som särskilt tycks roa de yngre besökarna. I en sådan friarleik kallades "jagarleken" och var en enkel "tafattlek". I en annan sådan lek gällde det för en friare att under natten gräva upp alla små buskar runt den kåta där den tillbedda sov. När hon i sin tur upptäckte detta gällde det för henne att ta reda på vem som ville fria till henne.⁸⁰ I en intresseväckande berättelse från ett kyrkohelgfarande år 1900, förmedlad av Hanna Ågren som var maka till missionären J. E. Ågren, sammanvävs leken "Gulbenkanna" med friarleik.⁸¹ Enligt Ågren kallades den en "bindfest, som troligtvis hade inslag av en gamal folksed. En ungkarl gick under högtidens sista förmiddag ut för att söka en flicka, som för första gången besökte kyrkoplatsen. Han skulle sedan, som det hette, binda henne (i bildlig mening). Mannen tog henne under armen och förde henne runt bland folket för att tiggga åt henne. Hon blev under tiggarrundan utstyrd med allehanda saker: hårnålar, knappnålar, saxar, band, blomsterkort m.m. som folket fäste på henne. De som inte hade någon sak att ge, var tvungna att skänka en slant. För dessa pengar anordnades senare under dagen ett kafferep, till vilken alla givare var bjudna.⁸²

Hulda Eriksson, född 1873, berättade för upptecknaren Nils Eriksson om det sociala livet under kyrkohelgerna.

Både under dagarna, kvällarna och nätterna var det livligt ute, ty de få stugor och kåtor kunde icke rymma alla helgens besökare. Under dagen satt ungdomen och även de äldre i stora klungor och samspråkade ute i det gröna. Under natten vidtog nattfrierierna och varade hela natten. [...] Nattfrierierna förekom och förekommer än i mycket stor utsträckning vid kyrkhälgerna [sic]. Pojkarna, som i många fall saknar hustru, måste söka sig sängplats hos någon flicka, eller också måste de gå ute hela natten. De, som gingo till flickorna, gjorde det dels för att fria och dels för att skaffa sig en sängplats för natten. Det gick mycket lätt att komma in till flickorna, därför att dörrarna voro olåsta. Pojkarna gingo i regel i stora sällskap. De hade alltid med sig karameller, som de bjödo flickorna på. Fick pojken löfte att stanna, så lade han sig helt enkelt tillsammans med flickan med kläderna på och låg där tills morgonen.⁸³

Flera upptecknade minnen påtalar också en ganska omfattande handel förkom i Fatmomakke under helgerna. Det var dels allehanda bruksvaror som saulfördes, såsom kaffe, socker och tobak samt mat- och dryckvaror för mer direkt bruk.⁸⁴ Lappfogen i Västerbottens län, Erik Bergström, beskrev i sin verksamhetsberättelse 1915 kyrkohelgsfirandet som en mindre lämplig företeelse. Bergström oroas över en andliga vården av de vuxna samerna i länet. Han menar att de visserligen har tillfälle att vid

⁷⁹ Att läsaren får den uppfattningen kan ha att göra med att minnena är ifrån ungdomstiden.

⁸⁰ Nordiska museet, Etnologiska undersökningar, "Kyrkstäder och kyrkohelger", EU 1323. Om nattfrierier i Fatmomakke berättas i ID: BD0118; ID: GR0528 DAUM.

⁸¹ J.E. Ågren var en av tre första missionärer som utkommenderades till lappmarken efter Svenska missionssällskapets årsmöte 1880. De två andra var A. Lindgren och K. J. Gustavsson. Mer om Svenska missionssällskapet missionsresor återfinns i kapitel 4.4.

⁸² Ågren (1919) s. 120.

⁸³ Nordiska museet, Etnologiska undersökningar, "Kyrkstäder och kyrkohelger", EU 1136.

⁸⁴ Se exempelvis Nordiska museet, Etnologiska undersökningar, "Kyrkstäder och kyrkohelger", EU 1136. Se även Bäckman & Kjellström (1979).

olika helger höra gudstjänst och predikningar i nybygda kyrkor, men, enligt Bergströms uppfattning, var sammankomsterna till stor del ett tillfälle att träffa bekanta, att göra upp affärer och ha trevligt. Gudstjänsten kom i andra hand.⁸⁵

Bild 3. Bilden kallas: "Stånd med snask och tobak utanför huset med 'Cafe' och 'Bar'"

Källa: Nordiska museets arkiv, Albert Esseröd samling, Lappland, Vilhemmina (Kultsjön-Vojmssjön) vol. 2, EU 46549.

4.5. I väckelsens spår

Under 1880-talet inleddes en ny epok i den kristna missionen bland samerna. Det Svenska missionsällskapet hade sedan instiftandet 1835 arbetat med ändamålet att sprida den "protestantiska lärans utbredning bland hedningar".⁸⁶ Sällskapet som vid grundandet var konfessionellt obundet närmade sig de kommande årtiondena statskyrkan och inleddes 1876 helt sin missionsverksamhet i den statskyrkliga apparaten. Missionsällskapet lämnade då den "yttre" missionen (missionsverksamhet utomlands) för att koncentrera arbetsinsatserna i lappmarken.⁸⁷ Resurskoncentrationen förde med sig att missionärerna trängde djupare in i fjällvärlden och bedrev

⁸⁵ Lappfogden Erik Bergströms verksamhetsberättelser 1915. I författarens ägo. Värt att notera är att en arrest byggdes 1945 för att användas vid profana högtider.

⁸⁶ "Berättelse angående Svenska Missions-Sällskapets verksamhet åren 1835–1885" (1886), s. 1. Citerad från Norlin (2003), s. 16. Se även Eriksson (1992), s. 111 ff; Melchersson (1919) s. 39–63; Bäckström (1919) s. 85–96.

⁸⁷ Norlin (2003), s. 16–17.

en omfattande missionsverksamhet fram till mitten av 1900-talet.⁸⁸ Missionssällskapets verksamhet kom att inrikta sig på att ge ut och sprida skrifter, understödja unga män som önskade bli missionärer samt undervisa barn i lappmarken. I arbetet med den senare uppgiften grundade och bedrev sällskapet flera barnhem och skolor, där både samiska och ickesamiska barn undervisades. Den första skolan grundades 1839 i Knaften utanför Lycksele. Periodvis fanns det sex skolor som bedrevs av missionssällskapet med stor geografisk spridning i Sápmi. Även efter nomadskolväsendets införande 1913 fortsatte missionssällskapet vara en aktör för undervisningens befrämjande i lappmarken. Bland annat grundade sällskapet 1942 *Samernas folkhögskola*, vars syfte var att värna den samiska ungdomens utbildning och karaktärsdaning inom den samiska kulturen.⁸⁹

Svenska missionssällskapet var, som antytts ovan, en betydande aktör inom både utbildnings- och missionsväsendet under 1800-talet senare hälft och 1900-talets första decennier. Sällskapets betydelse sträcker sig på sätt och vis bortom detta verksamhetsområde: Många av samrörelsens ledande personer under 1900-talets första hälft hade antingen själva fått sin utbildning och fostran i missionssällskapets skolor (som exempelvis Torkel Tomasson) eller varit lärare i sådana skolor. Än fler av dem hade haft föräldrar eller nära släktingar som arbetade för missionssällskapet. Sällskapet var därför i allra högsta grad delaktiga i att fostra och utbilda ett avantgarde bland samerna, som kommer att beröras i nästa kapitel.

Missionssällskapets missionärer hade så gott som hela lappmarken som sitt missionsfält. De var indelade i distrikt och vandrade om sommaren runt i fjällen för att besöka samer och nybyggare. Lappmissionären Gustaf Lundgren (1893–1953) konstaterade i sina dagboksanteckningar under sitt första verksamhetsår 1927 att han inte spenderade mycket tid i Sorsele dit han var utstationerad. Istället besökte han till fots ständigt nya gårdar och byar. Arbetslivet innehöll dock några fasta, återkommande platser dit missionärerna återvände år efter år. En sådan plats var Fatmomakke kapellplats under kyrkohelgerna under mars-april, juli och september. Redan under Lundbergs första verksamhetsår hade missionärer besökt Fatmomakke i knappt 50 år. Missionärernas arbetsuppgifter under kyrkohelgerna, och som bland annat finns beskrivs i Lundbergs dagboksanteckningar, var att bistå prästen, hålla predikan i kyrkan eller i det fria och hålla förtrogna samtal med enskilda kyrkobesökare.⁹⁰

⁸⁸ Ibid; Sundkler (1937); Sundkler (1935) s. 136–160; Hellsten (1985) s. 5–34. Lindqvist (2004) s. 88–116; Lennart Wallmark "Svenska missionssällskapet och dess verksamhet bland Sveriges samerna", manuskript till artikeln *Kyrkhelg*, Svenska missionssällskapets arkiv, vol. 50:8, Umeå Forskningsarkiv. Andra mer frireligiösa organisationer hade bedrev också verksamhet i Fatmomakke. Det gäller framför allt Frälsningsarmén, vars avdelning i Vilhelmina frekvent besökte Fatmomakke i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Se vidare Västerbottens folkrörelsearkiv, Frälsningsarmén i Vilhelmina, verksamhetsberättelser; Nilsson (1968).

⁸⁹ Sjögren (2010) s. 27–28; Lantto (2000) s. 243–245.

⁹⁰ Folkrörelsearkivet, Umeå, Handlingar rörande lappmissionär G. Lundgren. Dagbok 1927–1933, vol. F:1; Dagbok 1938–1945, vol. F:3; Ågren (1919) s. 119–120.

En särskilt intressant inblick i kyrkohelgsfirandet i början av 1880-talets missionsarbete skildras i Walter Gustafssons dagboksanteckningar. Sommaren 1880 påbörjade Gustafsson, som var teologistuderande i Uppsala, tillsammans med kamraten Ludvig Bergström från Stockholm, sina missionerande strapatser i södra lappmarken. Bergström hade tilldelats arbetsuppgifter i Malå, Tärna och Sorsele, medan Gustafsson begav sig mot Vilhelmina, Dikanäs och Fatmomakke.⁹¹ Genom deras reseskildringar kan man ta del av deras färder och betraktelser av det hårda livet bland samer och nybyggare i vilhelminatrakten.

Lördagen den 10 juli kom Walter Gustafsson efter 10–12 timmars marsch till Fatmomakke. I anteckningarna ger han sina intryck av platsen:

Hit [till Fatmomakke] stiger lapparna ned från sina fjell, hit komma nybyggarna i båtar lastade med sängtäckan och mjölk ämbar och fullproppade renslar. När jag steg i land var stranden full af åskådare: de hade hört att det skulle komma en främmande ”magister”. Jag var emellertid icke synnerligen angelägen av att låta dem skåda mig, ty jag såg alldeles icke magisterlik ut.⁹²

Gustafsson blir inhyst i en trästuga som en same äger och där kan han tvätta sig och förbereda sig inför morgondagens predikningar. Dagen efter sin ankomst kan han konstatera att 200–300 personer, den övervägande delen samer, hade sökt sin till kyrkoplatsen. De församlade tillhörde både Vilhelmina, Frostvikens och Dorotea församlingar. Många av de församlade hade alltså rest långväga för att höra predikan. Gustafsson minns också de två andra tillfällen då han predikat för samerna här:

Tvenne gånger har jag haft tillfälle att tala Guds ord till dem, och jag har med glädje begagnat detta tillfälle, då så många äro samlade [...] Lappbröllop och lappbegravning har firats här, det förra med brännvin och skrån, den senare med bön och sång. Till begravningen vardt jag inbjuden. Ehuru [...] dukades det på renhudar ute i det fria och, sittande på hälarne, intogo vi en bastant måltid af renkött, dels kokadt, dels torkat, renost, fisk, smör och bröd. Hvar och en tog för sig af rätterna i den ordning och mängd han behagade.⁹³

Gustafsson skriver inte mycket om själva predikan och vad som hände vid kyrkohelgen i Fatmomakke. Däremot ger han en karaktäristik över samerna olika göromål på platsen och hur den användas:

Det är långt lidet på eftermiddagen [på måndagen den 12 juli] och ännu synes ingen tänka på uppbrott. Också har man ju mycket att göra här vid kyrkan. Här skall utdelas själaföda, tillräcklig efter nio månaders fasta, här skall döpas barn, som hunnit bli så stora, att de nypa presten i rocken, här skall ösas tre skopor mull på alla grafhögar, som uppkastats sedan förliden höst. Här skall vidare pratas om allt märkvärdigt som händt under de långa vintermånaderna; och här skall köpas kaffe, socker, tobak och andra nödvändighetsartiklar för

⁹¹ Norlin (2002), s. 2.

⁹² Gustafsson, Walter. *Utdrag ur dagboksanteckningar gjorda under en färd i Lappland sommaren 1880*, utg. av Snellman, Karin. (Umeå 1989) s. 25.

⁹³ Gustafsson (1989) s. 26.

sommaren; här skall slutligen gifvas luft åt alla glädjekänslor, som inmurats af vinterstormar och snödrivor: här skall supas, tarvas och stojas.⁹⁴

Differentieringen av de kyrkliga kontakterna med samer i Lappmarken ökade alltså påtagligt i och med Svenska missionssällskapet arbete. Ytterligare ett steg i en differentieringsutveckling tas när Frälsningsarmén etablerar sig i Lappmarken. Frälsningsarmén var en självständig frikyrkobildning som hade nått Sverige från England i början av 1880-talet. Rörelsen kom till en början att karaktäriseras av en tätortsrörelse, men redan runt sekelskiftet 1900 kan en större geografisk expansion sägas ha inträffat. Vid denna tid fick också rörelsen fotfäste i glesbygden. I slutet av 1880-talet hade kårer upprättats i fjälltrakter i Jämtland och Härjedalen med sikte på att företa mission bland isolerade fjällbyar.⁹⁵ Aktiviteten präglades av spontanitet och organiserades bara i viss utsträckning från centralt håll. Åren före sekelskiftet valdes Lycksele, och något år senare Vilhelmina, som bas för att utvidga verksamheten i Västerbotten. Verksamheten kom till viss del att sträcka sig till det sociala området, då barn- och skolhem inrättades samt härbärge för hjälpbehövande samer.⁹⁶ Det var fjällmissionären Ernst Lander som under ett tjugotal år ansvarade för Frälsningsarméns arbete bland de svenska samerna i Västerbotten och Lappland. Under sitt arbete i vilhelminatrakten sammanträffar Lander med sameledaren Anders Wilks och inspirerar denne till engagemang i Frälsningsarmén. I sin strävan att bygga upp församlingsbildningen i fjällen blev närvaron vid kyrkliga sammankomster viktiga för att bygga upp Landers kontaktnät. Fatmomakke kapellplats blev av det skälet ett viktigt resmål, dit Lander första gången kom i september år 1900. I sin dagbok beskriver Lander hur ett 50-tal samer och lika många nybyggare hade samlats vid kyrkstaden. Landers arbetsinsatser blev, vilket han konstaterar med viss besvikelse, blygsamma: tillsammans med två predikanter från Vilhelmina hölls ett utomhusmöte om söndagskvällen.⁹⁷ Det blev emellertid startpunkten för Frälsningsarméns verksamhet i Fatmomakke. I statistikrapportrullorna i Frälsningsarméns i Kittelfjälls arkiv framgår det att man höll möte varje år vid sin utpost i Fatmomakke.⁹⁸ Denna utpost fick en avsevärt materiell uppryckning då en väldimensionerad timmerkåta uppfördes 1946. Den hade donerats av Anna-Lisa Öst (kanske mer känd som Lapp-Lisa) och invigdes under en välbesökt kyrkohelg sommaren 1946.⁹⁹ I samband med invigningen och sammankomsten nästföljande år kan man

⁹⁴ Gustafsson (1989) s. 27.

⁹⁵ Malmström (1933), passim särsk. kap. XIX; Malmström (1942), s. 37–38.

⁹⁶ Lander(1981) s. 24–26.

⁹⁷ Lander (1981) s. 131.

⁹⁸ Statistikrapportrullor, Frälsningsarméns i Kittelfjälls arkiv, Folkrörelsearkivet i Västerbotten, Umeå.

⁹⁹ En biografisk översikt om Anna-Lisa Öst ges i Kjäll (1964) passim. Om invigningen av Frälsningsarméns bönekåta i Fatmomakke finns återgivet i bl. a. Kjäll (1964) s. 73–80; Egberg (1949), s. 105–112.

notera den samförståndsanda som fanns mellan statskyrkan och de frikyrkliga organisationerna som mötte upp i Fatmomakke:

I Fatmomakke avlöser kyrkans och Frälsningsarméns gudstjänster varandra, så länge helgen varar. Det börjar med gudstjänst i kyrkan klockan sex på midsommaraftonen. Efter gudstjänstens slut reses midsommarstången, smyckad av många villiga händer med blommor och löv. Under det att de unga sedan leker kring denna, serveras kaffe i Frälsningsarméns bönekåta, och frampå aftonen, då lekarna avstannat, står den lilla käcka och välsjungande ungdomssträngmusikkåren från Kittelfjäll uppe på backkrönet och sjunger sina vackra, mjukt vädjande frälsningssånger i den ljusa sommarnatten.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Egberg (1964) s. 110.

5. Självverksamhet, föreningsliv och nya besökare

5.1. Fatmomakke sameförening

År 1904 formades den första samiska föreningen i Sverige, när *Lapparnas Centralförbund* bildades vid en liten ceremoni på Skansen i Stockholm. Förbundets tillkomst skedde under en period kring sekelskiftet som präglades av stark politisk mobilisering bland samerna, framförallt i Västerbotten. En direkt orsak till denna första våg av etnopolitisk mobilisering bland samerna var konflikter mellan samer och nybyggare angående nyttjanderätt till marker. Möjligen hade detta att göra med den stora inflyttningen till bland annat Vilhelmina socken, vilket ökade spänningarna mellan de olika näringarna.¹⁰¹ Samerna ansåg generellt att statens tilldelning av nyttjanderätt till mark ovan odlingsgränsen favoriserade nybyggarna på samernas bekostnad. Konflikterna gällde mer konkret de bofastas utängar för den viktiga boskapskötseln. Utängarna var inte sällan på stort avstånd från nybygget. Nya regelverk angående ersättningsskyldighet för skador på den mark som nybyggarna nyttjade föranledde samerna att författa flera skrivelser i protest. Regelverket för nyttjanderätt till mark förde även med sig tilltagande skillnader mellan olika grupper inom det samiska samhället, varmed de bofasta icke-renskötande samernas rättsliga ställning blev oklar. Man beförde en tilltagande social och ekonomisk skiktning inom det samiska samhället. Västerbottenssamerna hade de mest långgående kraven och menade att all mark ovan odlingsgränsen skulle förbehållas dem. En samisk representant från Åsele och Lycksele lappmarker, Elsa Laula, reste till Stockholm för att framlägga sina krav genom en skrivelse 1904. De samiska aktionerna bemöttes hårt i den lokala pressen och från länets myndigheter. Vid ett möte med lappfogden i Västerbotten i Fatmomakke framställde samerna sina krav på nytt, men bemöttes avvisande. Myndigheterna delade Laulas problembeskrivning men var synnerligen tveksamma inför förslaget att låta samerna kombinera renskötsel med jordbruk.¹⁰²

Förutom de materiella orsakerna till den tilltagande samiska organiseringen på nationell nivå bör nog även inflytandet från andra folkrörelser nämnas. Årtiondena kring sekelskiftet 1900 medförde genomgripande sociala och ekonomiska förändringar i det agrara Sverige. Nya organisationer växte fram som en följd av förändringarna där hittills orepresenterade samhällsgrupper sökte nya vägar för inflytande i den politiska beslutsprocessen. Den samiska

¹⁰¹ En redogörelse för befolkningsutvecklingen i lappmarken se Arell (1979), s. 22–30,

¹⁰² Lantto (2000) s. 57–59; Lantto (2004) s. 52–55; Kungl. Jordbruksdepartementet, *Handlingar rörande ifrågasatta åtgärder till förbättrande af lapparnas existensvillkor i Västerbotten län*, (Stockholm 1905). Se även Laula skrift *Inför lif eller död? Sanningsord om de lappska förhållandena* (Stockholm 1904) där hon pläderar för samisk samling (1904) samt Hans Magnus Nilsson i programskriften *Västerbotten-lapparnas byordning 1906 jämte en berättelse: De norska Reins-kompanierna* (Sollefteå 1907)

politiska mobiliseringen kan betraktas som ett randfenomen av folkrörelsernas framväxt. Sambanden var också tydliga i och med att nykterhetsrörelsen gav direkt stöd till *Lapparnas Centralförbund*.¹⁰³

Tillkomsten av *Lapparnas Centralförbund* gjorde det möjligt för samerna att i mer organiserade former realisera sina målsättningar. Förbundets målsättning var att förbättra samernas ställning i ekonomiskt, kommunalt och politiskt hänseende samt att understödja och biträda samers rätt i tvistemål.¹⁰⁴ Denna tidiga mobilisering för samiska frågor utlöste en våg av lokala samiska föreningar. Redan i september 1904 bildade den första samiska lokalföreningen, *Fatmomakke lappförening*, efter ett möte och ett anförande av initiativtagaren till *Lapparnas Centralförening*. Vid lokalföreningens bildande inskrevs 23 medlemmar, vilket snart växte till över 70 personer. Till föreningens första ordförande valdes Hans Magnus Nilsson.¹⁰⁵ Samtidigt bildades fyra andra lokalföreningar i Västerbotten.¹⁰⁶ *Fatmomakke lappförening* bytte 1912 namn till *Vilhelmina och Åsele Lappars Enskilda Arbetsförening*. Vid namnbytet och stadgerevisionen beslutas att två årliga möten skulle äga rum, ett i samband med januarimarknaden i Åsele och ett under midsommarhelgen i Fatmomakke.¹⁰⁷

Det fanns flera skäl till att lokalföreningen i Fatmomakke bildades och att den hade stort inflytande under den första samiska organiseringsfasen. För det första var västerbottenssamerna, som nämnts ovan, vitala aktörer i arbetet med att få igenom politiska krav – de var ett slags samiskt avantgarde. Flera av de mer inflytelserika samiska företrädarna, Andreas Wilks, Emil Öster, Torkel Tomasson och Elsa Laula, var etablerade i Fatmomakkes omland. Dessutom fanns det sedan länge, vilket redogjorts för ovan, en lokal politisk kultur i Fatmomakke. I direkt anslutning till organisationssträvandena kan också nämnas den skrivelse, som genom ordningsmannen Hans Magnus Nilsson försorg, hade uppmärksammat staten på samernas förhållande till jordbruket 1901. Ärendet lades fram på ett sammanträde i Fatmomakke.¹⁰⁸ Några år efter föreningsbildandet hotades Fatmomakke kapellplats av att kyrkan skulle flyttas till Stornäs eller Saxnäs. Det framkallade en förnyad aktivitetsgrad bland samerna i området för att få behålla kyrkan på dess gamla plats.¹⁰⁹ Det var alltså en kombination mellan upplevelsen av yttre hot, lokal politisk tradition och osedvanlig visionär drivkraft bland enskilda aktörer som förebådade föreningsbildandet.

¹⁰³ Hallencreutz, Lindin, Ryding (1983) s. 11.

¹⁰⁴ Lantto (2004) s. 55. Den första samiska tidningen, *Lapparnas egen tidning*, grundades i samband med centralförbundets instiftande. Torkel Tomasson var redaktör men tidningen utkom bara med fem nummer.

¹⁰⁵ Tomasson (1988), s. 11; Lantto (2000) s. 58.

¹⁰⁶ Lantto (2004) s. 55.

¹⁰⁷ *Vilhelmina och Åsele Lappars Enskilda Arbetsförenings stadgar* finns återgivna i Nilsson, Marianne m.fl. (red.), s. 50 ff.

¹⁰⁸ Tomasson (1988) s. 11.

¹⁰⁹ Stinnerholm (1972), s. 201.

De efterföljande åren efter bildandet vittnar om en ganska omfattande aktivitet, men intensiteten i arbetet blev kortvarigt.¹¹⁰ Bland de många lokala sameföreningarna som bildades 1904–1905 i Västerbotten var det bara *Fatmomakke Lappförening* som inte upphörde med sin verksamhet inom de närmaste åren.¹¹¹ Trots den minskade aktivitetsgraden åren före 1910-talet och fram till 1920-talet var Fatmomakke fortfarande en central sammanträdesplats för det samiska politiska föreningslivet.¹¹² Platsen betydelse för samerna gjorde sig också påmind på ett annat sätt. Man började skriva kortare historiska betraktelser över Fatmomakkes innebörd för den samiska kulturen i allmänhet och den politiska etnomobiliseringen i synnerhet. Historien om hur samernas politiska mobilisering startade började traderas av samerna själva under 1910-talet och i denna ärorika berättelse hade Fatmomakke en given plats.¹¹³ Det symboliska historiebruket av Fatmomakke, som en del i strävan att skapa en samlande samisk identitet, är kronologiskt svår att skilja från den realpolitiska funktionen. Samtidigt som det symboliska historiebruket av Fatmomakke började sättas på pränt fortsatte Fatmomakke vara en central plats för sammanträden där gemensamma politiska ståndpunkter formulerades.

Aktiviteterna bland samerna gick 1917 in i en andra fas då planeringsarbetet för samernas första landsmöte (som hölls året därpå i Östersund) påbörjades. Det var *Vilhelmina-Åsele lappförening*, som sedan 1917 var det nya namnet på *Vilhelmina och Åsele Lappars Enskilda Arbetsförening*, som var drivande i förberedelsearbetet. Efter en förberedande överläggning i Fättjaur, där representanter från Västerbottens, Norrbottens och Jämtlands län samt en norsk delegation deltog, så orienterades föreningsmedlemmarna om riktlinjerna för det stundande landsmötet på det ordinarie föreningsmötet vid sommarhelgen i Fatmomakke.¹¹⁴ I den arbetsgrupp som bildades inför landsmötet var Anders Wilks, Torkel Tomasson och Elsa Laula medverkande. Mötet i Östersund 1918 kom att leddes under Wilks ordförandeskap och under mötet diskuterades renbeteslagstiftningen, skolfrågan och organisationsfrågan. När det gällde den senare frågan beslutades det att den samiska riksorganisationen, *Lapparnas Centralorganisation*, skulle bygga på de

¹¹⁰ Lantto (2004) s. 56–57. Föreningens aktivitet kan bäst följas i *Västerbottens-kuriren*, ex. 23/8 1904; 15/7 1905; 13/7 1905; 12/9 1905; 14/10 1905; 18/1 1906; 16/1 1906; 28/7 1906; 13/7 1913; 17/7 1913; 13/7 1916; 17/7 1917. Från och med 1918 kan föreningsaktiviteten följas i *Samernas egen tidning (SET)*. *Vilhelmina-Åsele sameförening* engagerade sig också i kulturbefrämjande aktiviteter. Exempelvis beslutade föreningen på ett sammanträde i Fatmomakke den 26 juni 1924 att söka anslag ur lappfonderna för en kurs i tenndragning. Förslaget stöddes av nomadskolininspektören Erik Bergström, som var engagerad i att bevara samiska kultur. Till kursledare valdes Anders Wilks. *SET*, nr. 3 1924, s. 21. Andra former av icke-politiska föreningslivet kan delvis spåras i Lennart Wallmarks arkiv F 5, vol. 1; F 6, vol. 1; F II b vol. 4.

¹¹¹ Lantto (2004) s. 57.

¹¹² Se referenserna från *Västerbottens-kuriren* i not 95.

¹¹³ Se exempelvis "Samefolkets föreningsrörelse: en liten historik" i det första numret av *SET* nr. 1 1918; *SET* nr. 1 1926; nr. 3 1927, s. 23; *Det svenska samefolkets allmänna landsmöte i Arvidsjaur den 4–7 oktober 1937*, (Umeå 1937) s. 49.

¹¹⁴ Om mötet i Fättjaur se Lantto (2000) s. 79.

lokala sameföreningarna och ha Vilhelmina-Åsele lappförenings stadgor som riktmärke. Styrelsen i den lokala lappföreningen utsågs också till provisorisk styrelse för centralorganisationen till dess att den formellt konstituerats.¹¹⁵ En annan uppmärksam tilldragelse rörde uppförandet av sameföreningens föreningshus i Fatmomakke.¹¹⁶ Föreningshuset stod färdigt under midsommarhelgen 1926 och hade en högtidlig invigning med flera betydelsefulla personer året efter.¹¹⁷

Åren efter östersundsmötet kan man notera en ökad aktivitet och ett ökat intresse för Vilhelmina-Åsele lappförenings möten i Fatmomakke. Under kyrkohelgen 1919 besöktes Fatmomakke av Landshövdingen i Västerbotten och 1919 års Lappkommitté höll sammanträde i Fatmomakke 1921 för att inhämta samernas åsikter om frågor som rörde kommitténs arbete.¹¹⁸ Av betydelse var också ett möte 1933 då man diskuterade bildandet av *Svenska samers renförsäljningsförening*. Landshövdingen i Västerbotten, Gustaf Rosén, ledde diskussionerna och sammankomsten som hade samlat många samer från Västerbotten och Jämtland.¹¹⁹ Under mötet diskuterades även hur samiska synpunkter skulle beaktas i 1930 års lapputredning. Beslutet att bilda en renförsäljningsförening och diskussionen samisk representation i det pågående utredningsarbetet som behandlades under fatmomakkemötet gav stor återverkning i andra lokala sameföreningar i Norrbotten.¹²⁰ Det fick också konsekvenser på längre sikt eftersom det blev inledningen på processen att få till stånd det andra samiska landsmötet i Arvidsjaur 1937. I och med det andra landsmötet försköts också initiativet i samepolitiska frågor från representanter i Västerbotten, med Fatmomakke som bas, till representanter från Norrbotten.

Lokalföreningen i Fatmomakke ändrade 1948 namnet till *Fatmomakke Sameförening* och kom delvis att inordnas i det övriga lokala föreningslivet. En av föreningens huvudåtagande blev att föra vidare kyrkohelgsseden i Fatmomakke. I slutet av 1940-talet försökte man på olika sätt att engagera samisk ungdom i denna strävan. Den avsmnande aktiviteten i föreningen väcktes till liv i början av 1970-talet.¹²¹ Då gick sameföreningen till strid för att få tillbaka representationen och tillförsäkra sig rätt att bestämma över kapellplatsen. Genom länsstyrelsens bestämmelser från år 1952 hade samerna en representant i den så kallade *Fatmomakkestyrelsen*, där ledamöterna valdes av

¹¹⁵ Hallencreutz, Lindin, Ryding (1983) s. 19; Lantto (2000) s. 84.

¹¹⁶ Se *SET* nr. 3 1925, s. 21; nr. 1 1926, s. 5–6; nr. 3 1926, s. 27; nr. 2 1927, s. 11; nr. 3 1927, s. 23; nr. 3 1930, s. 20–21.

¹¹⁷ *SET* nr. 3 1927, s. 23.

¹¹⁸ "Lappkommitténs nästa möte" i *Samefolkets egen tidning* nr. 3 1921 s. 24. Se även "Vilhelmina-Åsele sameförening" i *Samefolkets egen tidning* nr. 4 1920 s. 34; "Från centralstyrelsens rådsmöte i Fatmomakke den 4 juli" i *Samefolkets egen tidning*, nr. 3 1921 s. 21.

¹¹⁹ Diskussionen återges kortfattat i *SET* nr. 3 1933.

¹²⁰ *SET* nr. 4 1933, s. 36.

¹²¹ Det är värt att notera att Fatmomakke sameförening har stått som värd för två samiska landsmöten, ett 1961 och ett 1972. Båda var förlagda till Vilhelmina samhälle.

kyrkofullmäktige. Vid 1971 års val blev samerna plötsligt utan representant. Detta utlöste en storm av protester. Efter en kortvarig strid blev följden att Fatmomakke kapellplats kom att förvaltas av en styrelse där samerna får utse tre representanter, kyrkofullmäktige två och länsstyrelsen en ledamot.¹²²

5.2. Tidiga tankar om platsens bevarande

Kulturvårdande idéer och tankar om bevarande av kyrkstaden Fatmomakke har en förvånansvärt lång historia. I en artikel i *Samefolkets Egen Tidning* 1926 argumenterade nomadskolinspektören och den tidigare lappfogden i Västerbotten för att vårda kulturminnen i Lappland. Det är i och för sig med viss sentimentalitet som Bergström konstaterar att det moderna livet håller på att förändra lappmarken och människorna som bor där.¹²³

Det temat tog också Gustaf Park upp när han i en artikel i *Samefolkets Egen Tidning* menade att turismen ödelägger Fatmomakke. Park anlägger ett långt historiskt perspektiv från 1730-talet för att understryka platsens särskilda betydelse. Han beskriver hur nybyggare och samer sedan mitten av 1800-talet rest med kärlek och hur man reste därifrån under heliga och djupa intryck. Men, menar Park, denna minnesrika plats har blivit en folkpark ”som hotar att ödelägga all god sed och tradition och [...] störta [...] ungdom[en] i förnedring och fördärv”.¹²⁴ Park ser det hela som en följd av en turistpropaganda som lockar 4000-5000 besökare varje år till platsen, vilket har gjort att främlingar nu sätter sin prägel på midsommarfirandet.¹²⁵

Parks syn på förhållandena vid midsommarfirandet hade delvis också en mer inflytelserik förespråkare. Biskopen Bengt Jonzon hade hållit ett framträdande i Fatmomakke under ett visitationsbesök och ondgjorde sig i likande ordalag som Park över sakernas tillstånd. Även biskopen framhöll den senaste tidens förändrade vanor i samband med högtiderna. Han kunde inte se, vilket han säkerligen hade rätt i, att samtida helgfirare hade mycket gemensamt med de som besökte platsen för hundra år sedan.¹²⁶ Även senare artiklar belyser, mer eller mindre grundligt, svårigheterna med att bevara Fatmomakke kapellplats så som man anser att den tidigare har varit och samtidigt anpassa den till samtida krav.¹²⁷

Den kulturminnesvårdande idé som Park och Bergström knöt an till kan sägas härstamma från det sena 1800-talets nationalromantiska kultursyn. I sin avhandling *Fädernesland och framtidsland: Sigurd Curman och kulturminnesvårdens etablering* påpekar Richard Pettersson att den form av minnesvård som etablerades under det sena 1800-talet bör skiljas från den tidigare antikvariska

¹²² Fjällström (1980), s. 72–76.

¹²³ Bergström (1926), s. 34.

¹²⁴ Park (1950) s. 22.

¹²⁵ Park (1950) s. 22.

¹²⁶ Park (1950) s. 22.

¹²⁷ Stinnerbom (1980), s. 46–50; Stinnerbom (1972); Lundegård (1959).

minnesvården.¹²⁸ Det nya var både en breddning av den inomvetenskapliga verksamheten, varmed även folkliga seder och bruk, musik och muntliga traditioner prioriterades, och en utåtriktad verksamhet som ville göra minnesvården till en samhällelig angelägenhet. Den nya kulturminnesvården krävde inte bara bättre inventeringar av minnesvärda byggnader, utan också vördnad för monumenten och pietet mot dem som hade uppfört dem. Breddningen innebar att skicket av minnesvårdare breddades samtidigt som verksamheten centraliserades. En gemensam utgångspunkt för sekelskiftets minnesvård var ett ambivalent förhållningssätt till moderniseringen av samhället. Å ena sidan frammanade moderniseringen en bevarandereaktion, vilket i sig var en förutsättning för att kulturminnesvården, i den moderna meningen, skulle etableras. Å andra sidan innebar moderniseringen och forskningsframstegen att nya metoder och bättre instrument gav nya forskningsmöjligheter.¹²⁹ Denna ambivalens präglade också synen på det antikvariska och framtiden. I en darwininfluerad betraktelse av minnesvården hade det kulturellt ålderdomliga och särpräglade en hotad existens. Ambitionen att bevara passande kulturstadier blev ett sätt att hindra det moderna livets totala utbredning.

Kulturminnesvården vid sekelskiftet omfattade på sätt och vis nya aktörer och nya forskningsansatser. En betydelsefull aktör blev Nordiska museets folkminnesforskare och folklorister. Genom resor, utgrävningar och inventeringar upptäcktes lappmarken på nytt. Gångna tiders norrlandsbeskrivningar, som i mycket fyllde ett nationalekonomisk syfte, fick en ny innebörd: det var folket, det genuina och kulturen som skulle beskrivas. Även Nordiska museets arbete präglades av en ambivalent hållning till det moderna och det förgångna. Det gällde att hastigt utforska en kulturyttring som var på väg att försvinna.¹³⁰

Den nya kulturminnesvården innebar en demokratisering av det förflutna på flera sätt. För det första var tilltänkta konsumenter av kulturminnenvården mer "folklig". För det andra var minnesvårdarna också angelägna att bevara och nedteckna "folkets" röst och minnen och, för det tredje, uppmuntrades regional och lokala initiativ till kulturminnesvård. Flera hembygdsföreningar och lokala initiativ till att bevara och skaffa kunskap om bygdens historia och säregenheter startades under 1900-talets första årtionden.¹³¹ Häri fanns också en inneboende konflikt mellan Nordiska museets folkminnesexperter och lokala initiativtagare som nedtecknade sin bygds minnen.¹³²

¹²⁸ Pettersson (2001) s. 12–15.

¹²⁹ Sverker Sörlin noterar samma dubbla hållning när det gäller den tidiga naturskyddstanken. Sörlin ser dock inte naturskyddssträvanden, som uppkom rent sekelskiftet, som en reaktion mot kulturutvecklingen utan som ett led i den. Naturskyddet skulle inte inskränka på det allmänna framsteget, utan skapa reservat åt känsliga och värdefulla områden. Sörlin (1988), s. 106.

¹³⁰ Skott (2008) passim.

¹³¹ Sundin (2008) s. 59–77.

¹³² Mikael Vallströms behandlar i sin avhandling normer och vetenskapliga ideal bland de som insamlade folkminnen. I ett särskilt kapitel behandlas Nordiska museets förhållande till hembygdsforskaren O.P. Petterson som hade anknytning till Fatmomakke. Vallström (2002).

Den nya hulturminnesvården sammanföll ideologiskt och kronologiskt också med den nya turismen. I arbetet med att göra det svenska landskapet tillgängligt för allmänheten fanns en ideologisk grund som ville skapa nationell samling och en ny identitet i skiftet från jordbrukssamhälle och industrisamhälle. I det urbana industrisamhällets livsstil, där den by- och familjebaserade identitetsgrunden antogs ha försvunnit, ansågs själva landskapet bli en viktig hävstång för en ny identitet.¹³³ Kulturminnesvården, friluftslivet, folkbildningen och turismen var viktiga element i skapandet av den moderna nationella identiteten. Kulturminnesvårdens och turismens sociala breddning gick in i en ny fas under 1920- och 1930-talet. De som befrämjade natur- och kulturupplevelser vände sig nu även till kvinnor och barn. I en resehandbok som *Svenska Turistföreningen* gav ut 1923 beskrivs Fatmomakke under ett särskilt avsnitt. Vid sidan av en informativ historisk översikt delges läsaren om kyrkoseden. Man uppehåller sig vid att inte bara samer och nybyggare från Vilhelmina socken brukar samlas under kyrkohelgerna, utan att även norrmän, bofasta från närliggande orter och turister i allt större omfattning besöker platsen. Handboken redogör beträffande den saken vilka logimöjligheter som finns för den som ville resa dit och vad som är särskilt sevärt:

Gudstjänsten i den lilla enkla kyrkan erbjuder en målerisk anblick. Menigheten är ordnad i mans- och kvinnosida, och synnerligen lappkvinnorna i sina vackra dräkter med den klädsamma röda mössa göra sitt till att liva upp bilden. Hålles under besöket bröllop, barndop eller begravning, bör man icke underlåta att iakttaga dessa ceremonier, som här uppe i fjälltrakten få en särskild fläkt av stämningsfullhet.¹³⁴

Det kan konstateras att nyttjandet av Fatmomakke kapellplats i många avseenden speglar kulturminnesvårdens och turismens allmänna utveckling under 1900-talet. Det första intresse för kyrkstaden, vilket fotodokumentation, reseberättelser och reportage vittnar om, kan dateras till 1800-talet sista decennier. Därefter, från 1920-talet till 1940-talets slut, fortgick en ganska omfattande dokumentation av folkminnesforskare, arkeologer och andra intresserade av samisk kulturhistoria. Under 1930- och 1940-talen blev midsommarfirandet i Fatmomakke ett resmål för tusentals turister, vilket föranledde vissa reaktioner från samer och kyrkliga företrädare, vilket har berörts ovan.

¹³³ Sandell (2008) s. 170.

¹³⁴ *Svenska Turistföreningens resehandbok: Lappland II: Västerbottens lappmarker och kustland* (Stockholm 1923) s. 132-135, 55 (citat från s. 133). Fatmomakke ingår i en föreslagen resetur (Vilhelmina-Fatmomakke-Riksgränsen) i *Svenska Turistföreningens resehandböcker IX: Lappland samt öfriga delar af Västerbottens och Norrbottens län* (Stockholm 1912), s.127-131. För vidare information om Fatmomakke och *Svenska Turistföreningen* hänvisas till Svenska Turistföreningen arkiv, inkomna rapporter, vol. 1-3, 7; handlingar rörande sevärdhetsskyltar, vol. 3.

6. Sammanfattning

En målsättning med denna rapport är att visa på variationsbredden av olika verksamhetsformer i Fatmomakke kyrkstad från slutet av 1700-talet fram till idag. Denna variationsbredd, där allt fler verksamhetsformer tillkommer, beskrevs inledningsvis som ett kolonisationsförlopp i miniatyr. Utifrån ett sådant perspektiv konstaterades också att olika samhällsgrupper har använt kyrkstaden på skilda sätt. Det lokala myndighetssamhällets representanter, kyrkohedern och länsman, använde platsen för att komma i kontakt med samer och nybyggare och utöva sina tjänsteåligganden. Missionsällskapet och Frälsningsarmén använde den för att sprida sitt missionsbudskap och samtidigt söka nya kontakter och nya medlemmar. Samerna och nybyggarna i området sökte sig dig för att gå i husförhör, gifta sig, döpa sina barn eller för att engagera sig i det politiska uppvaknandet efter sekelskiftet 1900. Mot bakgrund av denna variationsbredd i hur platsen har använts vågar man nog framhålla att platsen sedan några årtionden förlorat några av sina tidigare funktioner. Sett ur ett långt historiskt perspektiv har Fatmomakke många gånger bytt skepnad och fått nya innebörder för dess besökare. Alltefter behoven har påkallat har nya samhällsintressen verkat på platsen. Initiativtagarna till att använda kyrkstaden som skola eller som samlingspunkt för att formulera politiska program, för att nämna några exempel, hade framtiden i sikte när de möttes upp i Fatmomakke. Kyrkstaden var på många sätt integrerad i samhällets förändring. Det var i och med en nyorientering i kulturminnesvården runt sekelskiftet 1900 som tanken om att bevara kulturminnen såsom Fatmomakke först framträdde. Bevarandetanken, så som den framfördes av bland andra Sigurd Curman, avkrävde vördnad mot monumenten och pietet mot dem som uppfört dem. Det är, enligt min uppfattning, också ett tankemönster som återfinns bland de som från och med 1940-talets början med viss förskräckelse har framhållit att kyrkstadens traditionella verksamhetsformer förvanskats genom tillströmmande turister och tillfälliga besökare. Nutidens ambitioner att bevara kyrkstaden så som den har varit föranleder en problematisering av vad kyrkstaden traditionellt har varit och vad den har haft för betydelse för såväl tjänsteutövare som besökare.

Den amerikanske planeringsteoretikern John Friedmann har med begreppet den "sociala rationaliteten" velat fånga hur kollektiva intressen för kulturminnen överordnar individuella. Vidare framhåller Friedmann att den rationella friluftsplanningen leder till "funktionsspecialisering" och "funktionsseparering", vilket enkelt uttryckt betyder att olika områden renodlas för olika syften. En sådan utveckling står i viss mån i kontrast till kyrkstadens nyttjande historiskt. Ett betraktelsesätt är att kyrkstadens verksamhetsformer och betydelse alltid har förändrats. Man har kommit dit i många olika ärenden – handlaren för att saluföra sina varor, modern för att döpa sitt barn, ungarlen för att finna en fästmö, den gamla för att höra guds ord, folkminnesforskaren för att fästa på pränt det som han tror håller på att förflyktigas, turisten för att få uppleva något genuint och prästen för att hålla predikan och ta upp skatt.

7. Käll- och litteraturförteckning

Här redovisas de källor som behandlats i uppsatsen. Det bör påpekas att för vidare studier kan källor som inte har kunnat bearbetas i detta arbete vara av intresse. Jag tänker då främst på "Sjöregleringsrapporter" (Malgomajrapporten nr. 461) som finns på Antikvarisk topografiska arkivet vid Riksantikvarieämbetet. En intressant studie i ämnet är Margareta Biörnstad *Kulturminnesvård och vattenkraft 1942–1980* (Stockholm 2006). I Dialekt, Ortsnamn och folkminnesarkivet (DAUM) i Umeå finns en stor samling av inspelningar och skriftliga förteckningar över ämnesområden som inte till fullo har kunnat utnyttjas i detta arbete. Jag tänker närmast på ämnen som kyrkohelg, skolväsen, konfirmation, bröllop, midsommarfirande och nöjesliv. Folkminnen från ovannämnda sjöreglering finns också i DAUM arkiv (ex. ID BD0385).

7.1. Otryckta källor

Riksarkivet

Ecklesiastikdepartementets arkiv

konselj 27/6 1879, nr. 8

konselj 24/10 1879, nr. 5

Renbetesdelegerade 1913

Kartor och ritningar (bl. 11-15), placering 2007:02.

1812 års uppfostringskommitté 1812–1839

E II b, vol.6

Direktionen över Lappmarkens ecklesiastikverk

D: I, vol. 2

E vol. 13, 14, 17, 18, 19

Ö, vol. 3

Svenska turistföreningens arkiv

E: 2 A Inkomna rapporter, vol. 1–3, 7

F 5 Handlingar rörande sevärdhetsskyltar, vol. 3.

Nordiska museets arkiv

Etnologiska undersökningar

"Kyrkstäder och kyrkohelger"

Lapska arkivet

D: 1 Ämbetsarkiv

F: 3 Fältsarbeten, vol. 26–27, 50–51, 54, 64.

K: 1 Fotoavdelningen

Frågelista 120: Seitar och heliga ställen

Frågelista 123: Dödholmar och sommargravar

Vilhelmina socken, E.U. 2500; E.U. 5040; E.U. 6884.

Johan Granlunds arkiv

Ernst Mankers arkiv

B 26 Anteckningar till fotografier och resor

Rolf Fjällströms arkiv

K:I vol. 4,5.

Nils Erikssons arkiv

Övriga anteckningar B 2 b:3

Härnösands landsarkiv (HLA)

Härnösands domkapitel

F III bf 12, 15–16 visitationshandlingar Åsele och Vilhelmina.

Åsele kyrkoarkiv 1648–1991

A I vol. 1 Husförhörslängder 1772–1880.

Åsele tingslags häradsrättsarkiv 1736–1947

A I a, vol. 6–12.

Vilhelmina kyrkoarkiv 1768–1991

K I Sockenstämmans protokoll och handlingar, vol. 1–2

K II Kyrkostämmans protokoll och handlingar

O Handlingar angående kyrka och kyrkogård

Dialekt, ortsnamns och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM)

Inspelningar

Skriftliga samlingar

Dialekt och folkminnesarkivet i Uppsala (DFU)

Folkrörelsearkivet i Västerbotten

Handlingar rörande lappmissionär G. Lundgren.

Dagbok 1927–1933, vol. F:1.

Dagbok 1938–1945, vol. F:3.

Frälsningsarmén i Vilhelmina

Frälsningsarméns i Kittelfjälls arkiv, statistikrapportrullor.

Verksamhetsberättelser

Forskningsarkivet, Umeå universitet

Svenska missionssällskapets arkiv

Manuskript, föredrag, tidningsurklipp m.m. Handskrift 50:8

Åttte Svenskt fjäll- och samemuseum

Lennart Wallmarks arkiv

F 5, Föredrag, vol. 1

F 6, vol. 1

F 11b, vol. 4

7.2. Tryckta källor

Bygdén, Leonard *Härnösands stifts herdaminne: bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning* (Uppsala och Stockholm 1926)

Det svenska samefolkets allmänna landsmöte i Arvidsjaur den 4–7 oktober 1937, (Umeå 1937)

Garpe, Isak, *Lappmarkens herdaminne: minne af presterskapet i Lappmarks församlingarne inom Hernösands stift*, (Stockholm 1982).

Gustafsson, Walter. *Utdrag ur dagboksanteckningar gjorda under en färd i Lappland sommaren 1880*, utg. av Snellman, Karin. (Umeå 1989).

Kungl. Jordbruksdepartementet, *Handlingar rörande ifrågasatta åtgärder till förbättrande af lapparnas existensvillkor i Västerbotten län*, (Stockholm 1905).

SOU 2003: 81, *De norrländska kyrkstäderna*.

Svenska Turistföreningens resehandbok: Lappland II: Västerbottens lappmarker och kustland (Stockholm 1923).

Svenska Turistföreningens resehandböcker IX: Lappland samt öfriga delar af Västerbottens och Norrbottens län (Stockholm 1912).

7.3. Periodika

Samefolkets egen tidning 1918–1940.

Västerbotten-Kuriren 1904–1940.

7.4. Förteckning över planer och kartor

”Statskontoret, ang. anslag för nytt bönehus vid Fatmomakke inom Vilhelmina församling”, ecklesiastikdepartementets konselj den 27/6, nr. 8, 1879, RA.

”Umeå Landshövding, ang. anslag för uppförande af ett nytt bönehus i Fatmomakke kapellag”, ecklesiastikdepartementets konselj den 24/10, nr. 5, 1879, RA.

”Fatmomakke kapellplats. Karta tillhörande avvittringen inom övre delen av Vilhelmina socken med avsättning av mark för vissa kyrkliga ändamål”, f.d. Planenhetens ritningsarkiv, 14/7 1916.

”Plan och villkor för bebyggande av Fatmomakke kapellplats”, fastställd av KB, f.d. Planenhetens ritningsarkiv, 14/3 1928.

”Ändrad plan för bebyggande av Fatmomakke kyrkoplats”, (Länsarkitektkontoret) fastställd av KB 16/8 1941.

”Förslag till plan för Fatmomakke kyrkoplats”, f.d. Planenhetens ritningsarkiv, 8/4 1952.

”Fatmomakke kyrkstadsområde. Situationsplan för bygglovsansökan”, (länsarkitektkontoret) f.d. Planenhetens ritningsarkiv, 17/9 1974.

7.5. Dokument förande förvaltning av Fatmomakke kyrkstad

Kopior av handlingar rörande Fatmomakke kyrkstad förvaras i pärmar i Lästyrelsen i Västerbottens arkiv.

”Kungl Maj:ts nådiga skrifvelse angående kyrkostäderna af den 6 Maj 1817.” även i 24FS 1994:6

”Kungl. Maj:ts beslut angående rätt att uppföra nya kyrkstugor”, den 9/11 1849.
 ”Ordningsstadga för kyrkostäderna inom westerbottens län”, den 7/11 1868, även i 24FS 1984:19; 24FS 1994:6.
 ”Ordningsregler för Fatmomakke kyrkoplats”, 24AK 1949:109.
 ”Ändrad lydelse av § 7 i ordningsreglerna för Fatmomakke kyrkoplats”, 24AK 1951:82.
 Beslut om nya bestämmelser rörande förvaltning av Fatmomakke kyrkoplats, den 8/4 1952.
 Nya regler för förvaltningen av Fatmomakke, den 20/12 1972.
 ”Föreskrifter om Fatmomakke kapellplats”, 24FS 1985:18.
 ”Om ändring i föreskrifter om Fatmomakke kapellplats”, 24FS 1994:6.

7.6. Litteratur om Fatmomakke

Här har jag försökt samla alla artiklar och skrifter som enkom behandlar Fatmomakke eller har ett enskilt kapitel som behandlar angelägenheter som direkt kan relateras till Fatmomakke. Gränsdragningen mellan sådan litteratur och annan referenslitteratur är i många fall svår att göra. Flera verk som finns upptagna som referenslitteratur har också avsnitt eller passager som direkt berör Fatmomakke, men jag har trots gränsdragningssvårigheter försökt skilja dessa referenstyper åt.

Berg, Kurt, ”Fatmomakke och Umeå: ett par konturer från det vida Västerbotten” i *Västerbotten* 1926.
 Berg, Kurt, ”Offerdalen i Marsfjället” i *Västerbotten* 1925.
 Beskow, Hans, *Övre Norrlands kyrkor* (Stockholm 1952).
 Björkman, N. O., ”Ett färdminne från Lappland” i *Ny illustrerad tidning*, nr. 44 (1879).
 Billfors, Sven, ”Fatmomakke – en pilgrimskyrka” i *Från bygd och vildmark*, årgång 63, (Luleå 1976).
 Bolander, Gunnar, i *Stridsropet* nr. 31 1946.
 Boreman, Per, ”Lappmäsas i Fatmomakke” *Ibland Sveriges samer 1946–1947*.
 Dahlstedt, Helge, ”Gulbenkanna i Fatmomakke” i *Västerbotten* 1955.
 Dahlstedt, Helge, *Från Fatmomakke till Orotava: Barndoms- och ungdomsminnen* (Uppsala 1966).
 ”En kyrkhelg i Fatmomakke: och några glimtar från ett av vårt lands vackraste och märkligaste trakter” i *Norrland i ord och bild* 1932.
 Ericsson, Fridolf, ”På kyrkhelg i Fatmomakke” i *Stridsropet* nr. 29, 1942.
 Eriksson, Nils, *Fatmomakke: en kort historik*, (Vilhelmina 1981).
Fatmomakke: en levande kyrkstad: skildring i bild över två sekel (Stockholm 2006).
 Fjellström, Frans, *Fatmomakke: historik av Fatmomakkebon Frans Fjellström* (Sollefteå 1984).
 Fjällström, Axel, *En ny tid bryter in* i Nilsson, Marianne m.fl. (red.) *Fatmomakke sameförening 1904 1979* (Vilhelmina 1980).
 Hasselbrink, Gustav, ”En gammal väg att gå” i *Sameliv: samisk selskaps Årbok 1964–1966* (Oslo).
 Hertzman-Ericsson, Gurli, ”Kyrkhelg i fjällen” i *Norrland i ord och bild*, nr 27, 1928.
Kyrkobyggnader 1760–1860, (Borås 1993).
 Lindman, Hans, ”Lappmäsas i Fatmomakke” i *Jorden runt: magasin för geografi och resor*, årgång XX, 1948.
 Malmström, E., ”Lappmäsas i Fatmomakke och andra möten i nordligaste Sverige” i *Stridsropet* nr. 36, 1940.
 Manker, Ernst, *Markens gudar* (Stockholm 1948).
 Pettersson, Olof Petter, *Gamla byar i Vilhelmina: del II*, (Umeå 1982).
Sevärt i Västerbotten: Fatmomakke kyrkstad (Umeå 1994).
 Stinnerbom, Elisabet, ”Fatmomakkes betydelse för samerna” i *Samefolket*, 9/11, 1972.
 Stinnerbom, Elisabet, ”Fatmomakkes betydelse för samerna” i *Fatmomakke sameförening 1904–1979*, (Vilhelmina, 1980).
 Thomasson, Torkel, ”Fatmomakke: en av gammalt förnämlig samisk mötesplats i obygdén” i *Fatmomakke sameförening 1904–1979*, (Vilhelmina, 1980).

Ågren, Hanna, "Ett reseminne" i Thomson, Ragnar (red) *I lappkåtor och nybyggartorp: skildringar från svenska missionsförbundets mission i Lappland* (Stockholm 1919).

7.7. Referenslitteratur

Andersén, Sölve, *Lappmarken i litteraturen: valda studier inom ett forskningsprojekt* (Umeå 1989).

Arell, Nils, *Kolonisation i Lappmarken: Några näringsgeografiska aspekter* (Lund 1979).

Bergling, Ragnar, *Kyrkstaden i övre Norrland: kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700-talen* (Umeå 1964).

Bergström, Erik, *Lappland: Västerbottens lappmark och kustland* (Stockholm 1923).

Bergström, Erik, "Våra kulturminnen i Lappland" i *Samefolkets Egen Tidning* 1926.

Berthelsen, Ragnar, "Kyrkstäderna i Västerbotten" i *Västerbotten* (1942).

Biörnstad, Margareta, *Kulturminnesvård och vattenkraft 1942–1980* (Stockholm 2006).

Brohed, Gunnar, *Offentligt förhör och konfirmation i Sverige under 1700-talet: en case study rörande utvecklingen i Lunds stift* (Lund 1977).

Bäckman, Louise & Kjellström Rolf, *Kristoffer Sjulssons minnen: om Vapstenslapparna i början av 1800-talet* (Stockholm 1979).

Bäckström, August, "Tio års arbete i Västerbottens Lappmark" i Thomson, Ragnar (red) *I lappkåtor och nybyggartorp: skildringar från svenska missionsförbundets mission i Lappland* (Stockholm 1919).

Egberg, Erik, *Med tvåfaldigt uppdrag: fjällmissionären Anders Wilks levnadshistoria* (Stockholm 1949).

Eriksson, Nils, *Sameskolor inom Åsele Lappmark* (Umeå 1992).

Eriksson, Nils, *Vilhelmina kommuns skolhistoria* (Nyköping 1972).

Essegård, Elis, *Vilhelmina skoldistrikt 1842–1942 – kort minnesskrift: På uppdrag av folkskolstyrelsen, ([Vilhelmina] Folkskolstyrelsen 1942).*

Fjellström, Phebe, "Angelica archangelica in the diet of the lapps and the Nordic peoples" i Furumark, Arne, (red) *Laponica* (Uppsala 1964).

Fjellström, Phebe, *Samernas samhälle i tradition och nutid* (Stockholm 1986).

Gustafsson, Harald, *Sockenstugans politiska kultur: Lokalt självstyre på 1800-talets landsbygd* (Stockholm 1898)

Haller, Elof, *Svenska kyrkans mission i lappmarken under frihetstiden* (Stockholm 1896).

Johansson, K. H., *Svenskt sockensjälvstyre 1686–1862: Studier med särskild hänsyn till Linköpings stift* (Lund 1937)

Klang, L. Sanell, Ch & Stångberg, A., *1998 års fornminnesinventering i Västerbottens län.*

Sorsele, Storumans och Vilhelmina kommuner (Riksantikvarieämbetet 1999).

Kjell, Thorsten, *Hela Sveriges Lapp-Lisa* (Stockholm 1964).

Lander, Ernst, *Pionjär bland fjällens folk: Minnen från fjällen – Ernst Landers dagboksanteckningar – 1898–1901* (Stockholm 1981).

Lantto, Patrik, *Tiden börjar på nytt* (Umeå 2000).

Laula, Elsa, *Inför lif eller död? Sanningsord om de lappska förhållandena* (Stockholm 1904).

Lenhammar, Harry, *Sveriges kyrkohistoria: individualismens och upplysningens tid* (Trelleborg 2000).

Lindmark, Daniel, *1812 års uppfostringskommittés enkät: Svaren från lappmarksförsamlingarna* (Umeå 1988).

Lingberg, Gustav, *Kyrkans heliga år* (Stockholm 1937).

Lindkvist, Anna, "Kyrkan och kolonisationen i 1900-talets Sverige" i Forsgren, Tuuli & Nygren, Sigurd (red) *Livsfrågor i Lappland: Kyrkan och kolonisationen: Forskarsymposion 30 september – 1 oktober 2004* (Bureå 2005).

Lundegård, Börje, "Vi håller på att göra oss arvlösa!" i *Bygd och natur*, nr. 1, årg. 40, 1959.

Lönnqvist, Bo, *Kyrkotukten i Vörå under 1700-talet: kyrkorådets protokoll 1738-1783 : analys, kommentar och register* (Helsingfors 2010).

Manker, Ernst, *Lappmarksgravar* (Stockholm 1961).

Melchersson, D., "Svenska lappmissionen" i Thomson, Ragnar (red) *I lappkåtor och nybyggartorp: skildringar från svenska missionsförbundets mission i Lappland* (Stockholm 1919).

Malmström, Evald, *50 års fälttåg: frälsningsarmén i Sverige 1882–1932* (Stockholm 1932).

Malmström, Evald, *Frälsningsarmén: särskilt dess verksamhet i Sverige 1932–1942* (Stockholm 1942).

Mellberg, Margaretha, *Pedagogen och det skrivna ordet: skrivkonst och folkskollärare 1870–1920* (Umeå 1996).

Montgomery, Igun, (red.), *Svensk kyrkohistoria: enhetskyrkans tid* (Stockholm 2002)

Nilsson, Erik Ödemark *som blommor: Frälsningsarméns fjällmission – en presentation* (Stockholm 1968).

Nilsson, Hans Erik, *Västerbotten-lapparnas byordning 1906 jämte en berättelse: De norska Reinskompanierna* (Sollefteå 1907).

Norlin, Björn, "Kateketerna och omvändelsearbetet – missionsskolan som omvändelseanstalt: en studie av Svenska missionssällskapets skolverksamhet under 1840-talet" (opublicerad D-uppsats i historia, Umeå universitet 2003).

Norlin, Björn, "Svenska missionssällskapet och samerna– en studie av föreställningar om samer i *Swenska missions-Sällskapets Tidning 1863– 1872*", (opublicerad C-uppsats i historia, Umeå universitet 2002).

Pettersson, Richard, *Fädernesland och framtidland: Sigurd Curman och kulturminnesvårdens etablering* (Umeå 2001).

Sandell, Klas, "Från välfärdsprojekt till upplevelseindustri: fritidsnatur under det sena 1900-talet" i Mårald, Erland, (red) *När dalen var röd och kusten blev hög* (Umeå 2008).

Schelin, Margitta, *Den officiella skolstatistiken i Sverige åren 1847–1881* (Umeå 1978).

Sjölin, Rolf, *En studie i ickemakt: Samer och samefrågor i svensk politik* (Kautokeino 2002).

Sjölin, Rolf, "Diskriminering, segregering och deltagande – samer i lappmarkens kommunalpolitik" i Skott, Fredrik, *Folkets minnen: traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964* (Göteborg 2008).

Sköld, Peter & Axelsson, Per, (red.) *Igår, idag imorgon: Samerna, politiken och vetenskapen* (Umeå2005)

Sundin, Bo, "Hembygdsforskaren" i Mårald, Erland (red) *När dalen var röd och kusten blev hög* (Umeå 2008).

Sundkler, Bengt, *Svenska missionssällskapet 1835-1876 : missionstankens genombrott och tidigare historia i Sverige* (Uppsala 1937).

Sundkler, Bengt, "Svenska missionssällskapet och Luleå stift" i *Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten* (Luleå 1935).

Svenonius, Fredrik, *Lappland samt öfriga delar av Väster- och Norrbotten*, (Stockholm 1912).

Söderström, Evelina, *Från trästad till tätort: En studie i förändringen i attityden till kyrkstaden i Åsele, Vilhelmina och Fatmomakke under 1900-talet* (C-uppsats i historia, Luleå universitet 2003).

Söderström, Lennart, *Norrländskt sockenliv under 1700-talet* (Örnsköldsvik 1985).

Sörlin, Sverker, *Framtidlandet: debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet* (Stockholm 1988).

Sörndahl, Olof, "1817 års förordning om sockenstämmor och kyrkoråd" i *Statsvetenskaplig tidskrift*, 1941.

Tomasson, Torkel, *Några sägner, seder och bruk, upptecknade efter lapparna i Åsele- och Lycksele Lappmark samt Herjdalen sommaren 1917* (Uppsala 1988).

Zetterstedt, Johan Wilhelm, *Resa genom Umeå Lappmarker i Vesterbottens län, förrättad 1832* (Stockholm 1980).

Vallström, Mikael, *Det autentiska andra : om etnografi, etik och existens* (Uppsala 2002).

Westerdahl, Christer, *Sydsamer: från Bottenhavet till Atlanten*, (Belgrad 2008).

Westerhult, Bo, *Kronofogde, häradsarkivarer och länsman: Den svenska fögderiförvaltningen 1810–1917* (Lund 1965)

Widén, Bo, *Katekesinstitutionen i Finlands och Sveriges lappmarker 1744–1820* (Åbo 1965).

Österberg, Eva, "Svenska lokalsamhället i förändring ca 1550–1850" i *Historisk tidskrift*, 1987.

Österberg, Karl Lorentz, *Anteckningar och minnen från elvaårig verksamhet som folkskolinspektör i södra lappmarken* (Härnösand 1922).